

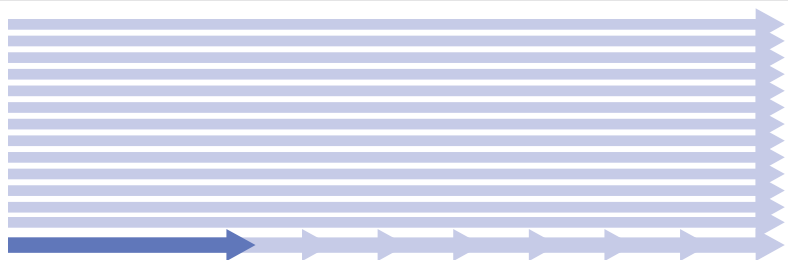

Napút-füzetek

2019 133.

Ady Endre – ma

Levélfalevelek

*A nemzet akkor nemzet, ha múltja, jelene, jövője
mindönkkel együtt közös és egész.
(Tamási Orosz János)*

Az Ady-recepció hajtásai és túlhajtásai

Suhai Pál levele Szentmártoni Szabó Gézának

2018. november 26.

Kedves Géza! Megragadott a mai Ady-recepció némely túlhajtásával kapcsolatos kritikai észrevételed (ott, a Petőfi Irodalmi Múzeum előtti járdán). Emlékeztetek mondandódra: hogy az életrajz és az életmű bizonyos vonatkozásai időnként külön szemlélendők, s talán még inkább: hogy a mai és a korabeli horizont elkülönböződését a méltányosságra tekintettel nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni. Igaz. Ezt immár az Adyt firtató mai publicisztika áttekin-tése nyomán, ennek ismeretében mondom. Mert időközben én is beleolvastam ebbe-abba. „Döbbenet által szív ere fagy.”

Kultúrharc az ún. nemzeti irodalom nevében? S mindjárt az egyik leg-erősebb bástya, Ady ellen? Még ha sikerülne is földig rombolni, milyen lenne éppen nélküle, az „utolsó magyar” nélkül nemzeti irodalmunk? Egy pillanatra vegyük komolyan, amit ezek a fölkentek (lejárató show-műsorban, irodalom-történeti asszisztenciával!) állítanak. „Ady és a radikálisok.” Hogy benne, már benne is ott a szakadás a nemzeti és a nemzetietlen (haza és haladás?) kö-zött. Ezért oly meghasonlott. Feszült. De hát mi baj ezzel? Te is feszült vagy, én is, bevallhatom. Mindannyian azok vagyunk – különösen e furcsa háború légkörében. Feszültség tehát, s nem szakadás. Adyban. A szakadék mai (s teg-napi) irodalmunk magyarázóinak kétes produkciója. És sajnos: tegnapi s mai irodalmi közéletünké. Jobb esetben az egymás melletti elélésé. De hogy ezt bármelyik oldalról háború kövesse? – ez ellen jóneveltségem tiltakozik. Hogy a lövészárkokat nem betemetni, hanem (expressis verbis) ásni kellene. Nekem személy szerint semmiféle szükségem a nemzeti kisajátítására. Nagyobb érték-nek képelem, semhogy ilyen-olyan csoportérdekek inflációjának szabad lenne kitenni. Pártérdekeknek. A szellemi életnek fölül kell múlnia őket. Legalább egy fejnyi magassággal. Mert a szellem lombja maga is gyökér, melynek nyúlványai az égből erednek és oda is futnak. Ady organikus öröksége erre az égbe-gyö-kerezettségre a példa. Erre int. Az értelmiségi lét külső-belső autonómiájának a megteremtésére. A nemzeti fogalmán én valami hasonlót képelek. Az egye-temes magyart: mindenkit nemre, fajra, korra, lobogóra való tekintet nélkül, mindazt, ami az alkotmányosság keretei között magyarul megszólalhat. Önértéke szerint persze, s föltéve, hogy – irodalomról lévén szó – valóban irodalom. Nekem ez már magyar. És nemzeti. Még Ady is (!). Ellenkező esetben, tegyük csak egy rövid gondolatkísérletet, hova vezetne bármilyen revízió vagy horribile dictu: kirekesztés? Az Adyé. A '29-es Kosztolányival szemben akkor már az Ady öröksége mellett kiálló Babitsot is (újra!) anatómia alá kellene vonnunk? És így tovább. Végül ki maradna? Végül mi marad? Az amúgy is töredezett mai kánon helyébe lépő dagadó szűkkebel? Engem riaszt ennek perspektívája – perspek-

tívátlansága. Másfelől persze én is hozzávágnam nem létező tintatartómat a nemzetfölötti ördöghöz.

Azt pedig csak ismételni tudom, amire beszélgetésünk során név említése nélkül hivatkoztam: egykori hozzászólásomra egy akkor éppen megjelenés előtt álló tanulmány Adyt érintő mondanivalójáról. Alaposabban végiggondolva a dolgot: voltaképpen nincs okom további „titkolózásra”. Nincs, mert véletlenül sem azt szeretném sugallni, hogy Ady vagy bárki szent és sérthetetlen lenne, s róla párbeszédet vagy akár vitát már ne is lehetne folytatni. A tisztázás céljából. Méltányosan. A szóba hozott tanulmány ilyen, s nincs okom a szerzőjével folytatott diskurzusomat sem letagadni, már csak azért sem, mert levélesszém időközben megjelent, s most ilyenként utalhatok rá. Gondolatébresztésül küldöm, s azért is, hogy világossá tehessem a diskurzus szellemi színvonalával kapcsolatos elvárásomat. Ezúttal bizony a politikait nehezen megkerülhető kérdésfelvetés kapcsán. Hogy lehet így is beszélni ún. „kényes” kérdésekről. Szabó Ferenc dolgozata, még ha Adyval kapcsolatos kétélyeit fejtegeti is, ilyen: magas színvonalú, tisztázó szándékú, párbeszéd-képes munka a fönt említettek kicsinyítő szándéka nélkül. Ebbéli minőségében nemzeti. Szerintem. Ajánlom szíves figyelmembe. Mondandód kifejtését tartalmazó válaszodban bizakodva, a Levélfa lehetőségében reménykedve és barátsággal: Pali

Ui.: Itt küldöm a Szabó Ferencnek címzett egykori leveletem.

Suhai Pál levele Szabó Ferencnek

2012. február 6.

Kedves Feri Bátyám! Köszönöm az ARACS számára írt *Prohászka – Ady – Kosztolányi* tanulmányodat. Némely részletére (pl. *Prohászka és a kortárs magyar írók*) emlékeztem is *Új távlatok* [Éghajlat K., 2011 – SP] című könyved olvasása alapján. Ady szerepeltetése elé is várakozással néztem, tekintve, hogy *Az istenkereső Adyról* írott tanulmányod „*Csillag után*” [Távlatok K., 1995 – SP] című könyvedben ugyancsak megragadott. Kitűnő és finom elemzés ez, melyben a marxista kritika ilyen-olyan egyoldalúságaival-torzításaival, másrészt a ’29-es Ady-vitának a költőt elmarasztaló egyes nézeteivel szemben egyaránt igazságot tudtál szolgáltatni a költőnek, Ady hitének, anélkül is, hogy a vallás számára „kisajátítani” akartad volna. Gyönyörű. Hivatkozásaid tág horizontja előtt is feltűnt Babits csillogóan okos megállapításai. Öröm volt olvasni egyetértő és bőséges idézeteidet tőle. Pl.: Ady „igazi egyénisége távol áll a dekadenciától”. „Nem a ‘halál rokona’ ő, hanem az Élet rajjongó szerelmese” (*Az európai irodalom története*).

Most átküldött tanulmányod Ady-képe a fönt említettől gyökeresen eltér. Ennek fő okát abban látom, hogy előbbi tanulmányoddal ellentétben itt Prohászka érdemeit (Prohászka vitathatatlan érdemeit) kívánod kidomborítani. Ez így rendjén is lenne. Mindössze az a bajom ezzel, hogy Adyt korábbi véleményeddel szemben méltánytalanul elmarasztalod. „Ady durván leegyszerűsít. Prohászka a teljes ember fejlődését akarja [...] a dekadens Ady másképpen értelmezi az Evangéliumot, mint a »diadalmas világnézetet« hirdető Prohász-

ka.” Igaz, elismerem, hogy ’908 táján a „nyugatos” és „szabadgondolkodó” Ady (hogy úgy mondjam) pörben állt a Nyugattal rivális Élet szellemi vezérével, Prohászkaival [Prohászka Ottokárral – SP], de ezt a szembenállást az egész életműre kiterjeszteni, értékelésében kizárólagossá tenni – szerintem elrajzolója az Ady-portrénak. Már csak azért is, mert Te is utalsz a két szellemi nagyság közötti rokon vonásokra: „Bármennyire is ellentétes póluson helyezkednek el, van valami hasonlóság Ady és Prohászka magyarságféltő, a magyarokat ostromozó-védő magatartásában.”

Milyen jó lenne, ha jelen tanulmányodnak ezt a szép és méltányos gondolatát még a megjelenés előtt kifejtteni tudnád (semmi másért, csak ezért a reményért ültem most géphez). E korrekció harmóniába juttathatna korábbi Ady-nézeteiddel, miközben ismét szolgáltathatnál némi kis elégtételt az általad egyébként nagyra becsült (tudom, hogy nagyra becsült) költőnek. Azt is látom persze, hogy ez nem csekély beavatkozás lenne, komoly műtét – netalántán ismét Babitshoz kellene folyamodnod, s akkor már e tanulmány címe *’Prohászka – Ady – Kosztolányi – Babits’* lenne (kellene hogy legyen). Többszereplős játék, csapatmunka négy főszereplőre, s az Ady–Prohászka, Ady–Kosztolányi, Prohászka–Kosztolányi relációk még Babits-vonatkozásokkal is megfejelve. Bocsanat – meglódtul a fantáziám. Véleményed kíváncsian várom és barátsággal üdvözöllek: P.

Ady református magyar mentalitásáról

Szentmártoni Szabó Géza levele Suhai Pálnak

2018. november 27.

Kedves Pali! Bajban vagyok a levedre adandó válasszal. Én a régi magyar irodalommal foglalkozom, némileg szakszerűen, az újabb kori magyart irodalmat illetően azonban én is csupán egy befogadó olvasó vagyok. Ady Endre ifjúkorom óta kedves költőm, s ebben nagy szerepe van annak, hogy már az apám is nagyra tartotta a verseit. Ő a Földessy-féle, 1940-ben kiadott Ady-összest Kisvárdán, az érettségi elnökétől kapta ajándékba „irodalm szeretéért”. Ez a kötet tele van református lelkész apám piros és kék ceruzás aláhúzásaival. Ady az ő nemzedékét nagyon erősen megérintette. A Sík Sándor nyomába lépő vizsgálódó, jezsuita Szabó Ferit régóta ismerem, s nem lep meg az a vita, amely kötetek folyik. Úgy vélem, hogy Adyt nem felekezeti alapon kellene értelmezni, jóllehet a felekezeti Adynál, református voltából következően, nagyon is jelen volt. Ady nem tudott elvonatkoztatni Prohászka, vagy akár a nagyváradi Wolafka esetében ezek katolikus voltától. Nem a hitükkel, hanem a gondolkodásuk jellegével volt főként baja. Az áttért zsidók közül is azokat szerette leginkább, akik reformátussá lettek, miként Jászi Oszkár. Valójában a református magyar mentalitás volt számára a rokonszenves, nem annak valós hitbéli tartalma. Ady ösztönös tehetség volt, akinek nem kellett lexikális ismeret és tudomány ahhoz, hogy mély értelmű és nyelvileg varázslatos költeményeket szerezzen. Nota bene: Petőfi minden segédanyag nélkül írta meg a *János vitézt*, Aranynak búvárkodnia kellett a *Toldi*hoz. A sok tekintetben felszínes Adyt

a differenciált műveltségű Prohászkaival párba állítani még ennél is abszurdabb dolog. Ady még ma is a magyar irodalmi kánon egyik vezéralakja, még ha támadták és támadják is, de kit érdekel ma Prohászka Ottokár az összes bölcsességével együtt? Jó lenne a Napút 2019-es számai egyikében Adyt is elővenni halála centenáriuma kapcsán. A száz esztendő Ady-értelmezései között még a Király Istvánéval is foglalkozni kellene. Jó volna egy lista arról, hogy kiket lehetne megszólaltatni minderről.

Barátsággal üdvözlő: Géza

Egy megszólítás nyeresége

Szabó Ferenc válaszevele és Ady-esszéje

2018. december 16.

Kedves Pali! Most este olvasom „irodalmi” levelezésedet Szabó Gézával. Most fáradt vagyok, nem avatkozom bele csevegésedekbe, bár engem is emlegettek. Amit írtam, megírtam. Előkerestem és mellékelem egy előadásomat, amelyet Máriapócon adtam elő kb. egy évtizeddel ezelőtt egy ottani jubileumi konferencián. A görögkatolikusok ki is adták a konferencia anyagában. (*„Téged jöttünk köszönteni”, szerk.: Ivancsó István, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2005.*) Ez is az én véleményem, pozitívabb. Abban igazad van, hogy az emlegetett „negatív” tanulmányomban igazában Prohászka mellé álltam (ez volt a fő szempont), Kosztolányit segítségül hívtam, akinek éles kritikájával korábban Babits is egyetértett. [...] Barátsággal: Feri bá'

Ady találkozása a pócsi Máriával

*Óh, Mária, Élet, giling-galang,
Áldassál, hogy ma találkoztam veled.
(A pócsi Mária)*

Ady Endre „hívó hitetlenségéről”, kálvinista hitéről, nyugtalan istenkereséséről sokat írtak, vitatkoztak. Azok, akiket nem a marxista ideológia vezérelt és nem sorolták Ady „istenes” verseit a dekadencia címkéje alá, így vagy úgy vallották, hogy a költőnél nem csupán póz vagy hangulat kifejezései voltak ezek a versek, hanem – legalábbis jó részükben – hiteles istenélmény kifejezései. Azt mondanám: a költőnek voltak kegyelmi pillanatai, amikor a gyermekkori hit, a régi imák és templomi élmények emléke, gyermekkarácsonyok nosztalgiája, a palyolat tisztasága utáni vágy és az igazi Élet pillanatnyi megtapasztalása szárnyra kapták lelkét: vallomásai néha imában teljesedtek ki.

Ilyen kegyelmi pillanat volt a költő találkozása a pócsi Máriával.

Hogyan magyarázhatjuk meg (ha egyáltalán lehet magyarázni) e csodálatos vers születését, „egy szüzetlen és bűnös kálvinista” lelkes litániázását? Amikor látja a pócsi búcsúsok elvonulását, az éneklő csapatot követi szeme, harangzúgás közben, örömtől dobogó szívvel beszélget Máriával:

*Óh, Mária, Pócson is lakozó
Regina Vitae és maga az Élet,
Itt, Érmindszenten, útra készülőn,
Ma, csúf napomon, Veled hadd beszéljek.*

*Egy idő óta megnőtt a szívem
S a szép bűnöktől keservesen tisztá
S most hirtelen csak Téged keres
Egy szüzetlen és bűnös kálvinista
(...)
Ma egyszerűbb, emberibb a dolog,
Ma már tudom, hogy nem nagy csoda élni:
Egy Mária, még hogyha pócsi is,
Pogányokkal is tudhat jól beszélni.*

Hogy Ady Endre hitét megközelítsük, idézzünk fel életéből, neveltetéséből néhány mozzanatot. Egyébként a költő maga sokat foglalkozott múltjával, családjával, őseivel. Ezt írja önéletrajzi vallomásában: „Anyai részről csupa pap, diákos, poétás ember az őszám, a protestantizmus óta kálvinisták. Anyai nagyapám pap volt abban a faluban, ahol születtem, Érmindszenten, az apám belső Szilágyságból került ide az anyámhoz.” (VE 9) Bár apja, Ady Lőrinc a református egyház kurátora volt Érmindszenten, mégis átíratta fiát a katolikus iskolába. „Iskolánk erkölcsös, katolikus iskola volt. Katolikus kátét tanultunk a nem katolikusok is. Az ajtó fölött egy szomorú gipsz-Krisztus lógott fekete nagy fakereszten. S éppen az előtt két héttel kaptunk egy Szűz Mária képet, nagyon szép Máriát, mosolygó száját...” (VE 19) – 1888 őszén édesapja a közeli Nagykárolyba vitte Endrét diáknak. Itt a piarista gimnázium növendékeként esett át a kamaszkor legnehezebb évein. A szerzetes tanárok szigora nem volt számára rokonszenves, miként Nagykároly sem. Derűsebb környezet volt Ady számára Zilah polgárváros, nagy múltú református kollégiumával. [Itteni tanárai meleg szívű emberek voltak, akik közül egy, Kincses Gyula később is jó barátja maradt. Zilahhoz fűződik az első szerelem, Zsóka iránt támadt szerelme emléke is.] Egyévi debreceni jogászkodás, majd félesztendő temesvári díjnokoskodás után a pesti egyetemre iratkozva ismét Zilahra megy. Az írásnak akarja szentelni életét, újságírással kezd foglalkozni, 1900 elején Debrecenből Nagyváradra kerül; négy évet tölt itt mint a *Nagyvárad* szerkesztője. 1899-ben már megjelent első verseskötete, majd 1900-ban itt, Nagyváradon második kötete, a *Még egyszer*, amely már az *Új versek* Adyját jelzi előre. Nagyváradon találkozik Lédával, Diósi Ödönnel, aki Párizsban él, csak családja látogatására jött Nagyváradra 1903 késő nyarán. Végzetes szerelem kezdődik, amely nyolc évre az asszonyhoz fűzi a költőt. Ady 1904. február elején (Lédát követve) érkezik meg először Párizsba (1911-ig összesen hétszer látogatja meg a Fény városát). Részt vesz Párizs mozgalmas politikai életében, az antiklerikálisokkal, a francia szocialistákkal (Anatole France-szal és Jean Jaurès-szel) rokonszenvez. Léda segítségével kezd megismerkedni francia költőkkel, köztük Baudelaire-rel, Verlaine-nel. A *Budapesti Napló*ban sorra jelennek meg versei; az *Új versek* a testi szerelem magasztalásával és forradalmi hangjával nagy sikert arat. – 1906

nyarán ismét Párizsban van. Vezér Erzsébet szerint (98) „ekkor érinti meg az a szellemi atmoszféra is, melyben – az antiklerikalizmus győzelme ellenére is – valamiféle új misztika, lázas istenkeresés érlelődik”.

Ismeretes, hogy a XX. század elején Franciaországban elindult a megtérések sorozata. Az első a fiatal Claudel volt, akit 1886-ban, a Notre-Dame-ban a karácsonyi vesperás alatt megérintett a kegyelem, és újra hitt az élő Istenben: „Íme, egyszerre Valaki lettél.” Valamivel később, a század elején, főleg a zsidó filozófus, Henri Bergson hatására sok író, költő, művész és filozófus szakított a XIX. századi pozitivizmus és materializmus szellemiségével; Bergson spiritualitása indította el megtérésüket. Erről bőven olvashatnak Raïssa Maritain „Nagy barátságok” c. könyvében. A Maritain házaspárt a költő Charles Péguy vitte el a Collège de France-ba Bergson előadásaira, amelyeket 1910 körül Dienes Valéria is hallgatott. Valéria, az ismert Bergson-tanítvány és Bergson (később Teilhard de Chardin) fordítója ide vezette vissza 1922-es megtérését.

Nyilván Ady Endre is hallott ezekről a megtérésekről, legalábbis Claudeléről, hiszen maga is utal a századelő misztikus légkörére:

„S az irodalmi kávéházakban kacagnak a kócos fiatalok, ha egy-egy megtérés hírért hallják. Csak a súlyosabbja érez egy pillanatig halálos hideget a szívében. Ó, jaj, mindannyiunkat fenyeget a veszedelem, hogy egy szép napon elfáradunk és istenfélők leszünk.” Ady Párizsból hazatérve először írja le Isten nevét versben:

*Néhányszor már-már, szinte hittem,
Néhányszor megjelent az Isten.*

Ady istenes versei második párizsi útja után kezdenek sorjázni, és hosszú évekig bőségesen ömlenek. Kérdés, hogy a racionalista publicista vallásos lett-e?

Vezér Erzsébet megjegyzi (100): „Istenkereső vágyaiban része van súlyosbodó neuraszténiájának, ideges félelmeinek, a Lédával való összezördülések utáni magányosságának és a hazai kilátástalan politikai helyzetnek, mely épp elég okot adott a csüggedésre.” – „Része van”, igen, de más befolyásnak is.

Ha kétértelmű is ez a vallásosság, nem lehet egyszerűen a dekadencia címkéje alá sorolni, ahogy sokan tették a marxista időkben. Érmindszenti, nagykárolyi és zilahi iskolás élményei, valamint a századelő Párizsának misztikus légköre – a megtérések sorozata, költők, művészek és filozófusok új spirituális irányvétele, istenkeresése – nyilvánvalóan hatottak Adyra, aki ezt írta:

*Az Isten van valamiként:
Minden Gondolatnak alján.
(Az Isten balján)*

vagy:

*Hiszek hitetlenül Istenben,
Mert hinni akarok,
Mert sose volt még úgy rászorulva
Sem élő, sem halott.
(Hiszek hitetlenül Istenben)*

Számtalan képe van és lesz Istenének: Ő az Élet, az Urak Ura, Mámor, Idő, Sors, sőt később Halál.

De most – az előzmények után térjünk vissza az 1910-es Pócsi Mária-hoz. A verset Ady nyár végén Érmindszenten írta; pontosan augusztus 29-én. „Tegnap volt az oláh Mária-nap”, vagyis az óhitű naptár szerint augusztus 28., Nagyboldogasszony napja. Ady a máriapócsi könnyező Mária-képtől jövő belsőszilágyi búcsúrok menetét nézi, és valami belső hang, kegyelmi sugallat megérinti. „Útrakészülön” volt: a Tátrából érkezett néhány nappal előbb, és szeptember elején már indult vissza Pestre. Elbocsátani készült „minden régi némbert”, megérett benne a Lédával való szakítás gondolata; beteg is volt; megviselten, tanácstalanul nézett a világba. S most a búcsúrok hozzák a hitet és a reményt:

*Énekkel a poros, tarlott mezőkön
Ezek hozzák magukkal a hitet
S porfelhőkben fölöttük ez a nő jön...*

„Ez a nő” az Élet Királynője, *Regina Vitae*, maga az Élet. És folytatódik Ady litániája...

„Óh, Mária!” – zengik a búcsúrok; a megszólítás hét versszak élén visszatér. Mária neve húsznál többször ismétlődik a tizennyolc szakaszban. A költő zarándokokkal szólongatja Máriát, aki most már az ő Máriaja. Zaklatott lesz a vers, a belső lelkiállapotot tükrözik a bizarr hasonlatok:

*Mária a nagy, fehér jégtorony,
Mária a zászlóknak szent zászlója,
Mária a mennyei paripa,
Ha vágatván visszaköszönök róla.*

*„Óh, Mária”, – hallga – giling-galang
„Óh, Mária”, – és mégis ez a minden:
Ma érkeznek Pócsról a búcsúrok
S processziók én rossz idegeimben.*

A kint és a bent váltakozva jelenik meg: nézi, amint elhalad a búcsúrok éneklő, imádkozó csapata, közben szívében és idegeiben is „processziók” vonulnak – indulatok, küzdelmek, elhatározások zajlanak. Mária közbenjárására a hit és a remény érkezik, jön az értelmes és érdemes élet ígérete.

Ady nagy döntés előtt áll:

*Ma már hiszem: nagy döntés vár reám,
Legyőzni mindent, mi ellenem támadt,
Mutatni egy példátlan életet
S nem bocsátni el az én Máriámat.*

*Óh, Mária, ma úgy zeng a szívem
Mint szűz-nyövä, bátor diák-koromban:*

*Akkor lehet akárki is vitéz,
Ha a hite és már mindene romban.*

*Most érkeznek a pócsi búcsusok,
Szívem s őszi, száz diák-lelki emlék,
Giling-galang, ének, Ősz, Mária:
Lesz Mária és életem is lesz még.*

A költő Máriával legyőzhet „mindent, ami ellene támadt”. Mária a teljességet, a vágyott harmóniát jelképezi. A pócsi Mária az igazi hit költeménye, igazi Mária-tiszteletet sugall. Nincs igaza Király Istvánnak, aki elemzése végén megállapítja: „Nem a költő Mária-hitét jelezte ez, a kálvinistának született Adytól mi sem állt távolabb, mint valamiféle verlainé-i Mária-tisztelet, de jelezte azt, ami Mária imádatához (sic!) s az élet szerelméhez egyaránt kellett: hirdette a hitet.” (Király, 334) (Persze, a katolikusok nem „imádják” Máriát! Ezt annak idején már Pázmány megmagyarázta a protestánsoknak.)

Adynak „végső kérdése volt az élet-halál probléma”, írta Vatai László (200–201). „Életének végső igenje nem a szerelem volt, nem is a filozófiai bölcsesség, hanem az Isten [...] Ha valaki csak kívülről nézi (Ady paradox istenhitét), s belülről soha nem élte át, annak paradoxként hat a bor mámorában, s céda női örömeiben fetregő Adyt Istent kereső pózban látni. Pedig pontosan azok átélése nyomán jutott el a megtéréshez.”

Megtérésről talán nem beszélhetünk, hiszen Adyban mindvégig küzdött az isteni kegyelem és a pogány életérzés; nem tudott megszabadulni bálványaitól: az Élet, a Nő, a Mámor, a Minden, sőt később a Halál is bálványistenei voltak. De a bálványok mellett azért a Biblia élő Istene állandóan nyugtalanította szívét: pogány muzsikák és örömei között szomjazott valami örököt; az Isten volt valamiképp minden gondolata alján; hitetlenül is hívő, miként József Attila, akinek centenáriumát most ünnepejük. Igazában a nagy konvertiták megtérése sem pontszerű. Claudelben is még hosszú ideig küzdött a keresztény és a pogány. A XX. század elején Kínában négy évig tartott házasságtörő viszonya Rose Vetch asszonnyal (ő a „Rózsa” költeményeiben). De más példákat is idézhetnénk. Igazában valamennyiünk szívén keresztül húzódik a hit és a hitetlenség határvonala. Ahogy Joseph Ratzinger írta régebben *A keresztény hit* c. könyvében: a modern keresztény hite megkísértett hit, küzdelmes. Ugyanakkor az őszintén keresők – még ha nem hívőknek vallják is magukat – érzik a „kísértést” (jó értelemben!) a hitre.

Ady Endre szép vallomásával zárom kis előadásomat. Az „Istenhez hanyatló árnyék” c. ciklusban megbékélést és harmóniát sugárzó költeményében bevallja:

*Napsugarak zúgása, amit hallok,
Számban nevednek jó íze van,
Szent mennydörgést néz a két szemem,
Istenem, istenem, istenem.
Könnyebb a lelkem, hogy most látván vallott,
Hogy te voltál élet, bú, csók, öröm
S hogy te leszel a halál, köszönöm.
(Köszönöm, köszönöm, köszönöm)*

Jegyzetek

Lásd Szabó Ferenc két tanulmányát Ady hitéről: „*Csillag után*”, Távlatok, Budapest, 1995, 19–28. Vezér Erzsébet: *Ady Endre*, („Arcok és vallomások”) Bp., 1968. (= VE) – Vatai László: *Az Isten szörnyetege*, Occidental Press, Washington, 1977. – Németh László: „*A teológus Ady*”, in: *Két nemzedék*, Szépirodalmi, Bp., 1970, 61–74. – Király István: *Ady Endre*, II. köt., Magvető, 1970, 301–445. – Bölöni György: *Az igazi Ady*, Magyar Helikon, Bp., 1974. 155–162.

Raïssa Maritain: *Nagy barátságok*, Szent István Társulat, Budapest, 1986. Péguy, Sorel, E. Psichari, H. Focillon, Jean Marx, Masson-Ourcel, Anna de Noailles járt Bergson óráira Maritainékkal. „Bizonyára nem mi voltunk az egyetlenek, akiknek Bergson visszaadta a szellem örömét, visszaállítván a metafizikát régi jogaiba.” (60. o.). A csoporthoz tartozott még Léon Bloy, a festő Rouault és később sokan mások. Claudel megtéréséről a 131. oldalon olvashatunk.

Szabó Ferenc SJ

Ágh István találkozása A pócsi Máriával

Levél Ágh Istvánnak

2018. december 21.

Kedves Pista! Lehet és szabad karácsonyi üdvözlétet kérelem tolmácsolni? Én most megkockáztatom. Kérlek, engedd át Ady-megemlékezésünk számára *Fénylő Parnasszusodból A pócsi Máriáról* szóló esszédet. Én háromkirályi ajándékként, ígérem, a Kisded lábához is leteszem (!). Köszönettel és barátsággal: Pali

„Egy idő óta megnőtt a szivem”

Ha A pócsi Mária emlékbresztő lírája hatna meg csupán, miként így éltem át én is, már akkor szeretni való lenne ez a vers. Eszembe juttatja a faluvégi házunk előtt poroszkáló búcsúsokat, ahogy Mária-napra mentek minden szeptemberben Celldömök felé, annyiszor oda-vissza, hogy ma is fölismerhetném őket. És Jóska bácsi, az előénekes alakját, hangját még ma is föl tudnám idézni, látom is, ahogy a „Mária, Mária, sej, de Mária, istennek szent anyja” mulatónótára vett dallamával élénkíti a menetet, kinevetjük, Sej-de-máriának csúfoljuk. Meztlábasszonyok, gyerekek lépegetnek az árokperti fűvön, nyakukról himbálódzik a lábbelijük, csak az a hosszú legény nem térhetett le az út közepéről, aki a máriás zászlót viszi, ahogy járása ütemére billeg a feje fölött. Megült a por a virágoskerten, a szemközti tarlón. Minden olyan volt, ahogyan Ady is látta, bár mi a katolikus falunkból néztük őket, majd az útjukba eső Csöglén jutottak kálvinisták közé, tovább is békességgel haladva.

A magyar és kálvinista Ady oláh és görög katolikus búcsúsokat lát, ettől a többszörös hatástól izgalmasabbá bonyolíthatja a verset, s meg is teszi a felszínen s az egymásra sarjadt rétegekben, de legbelül, a szavakon átízó lényeg mégiscsak egy élethet vesztett ember megtéréséről szól, Mária csodatételéről.

*Ma Máriától jönnek a szívek,
Ma Mária-kép minden durva lányom.
Szívemben sír a pócsi Mária
Egy őszi, emlékes délutánon.*

*„Óh, Mária” – mindig új-új csapat
Énekel a poros, tarlott mezőkön,
Ezek hozzák magukkal a hitet
S a porfelhőben fölöttük ez a nő jön.*

Közeledik az áhítatos csapat a kiengesztelt Szűz Máriával a protestáns férfi felé, aki csupán egy nőt lát meg a képben. Mégis ez a mindent betöltő női lényeg, mint ósanya, egy Babba Mária, oldja föl a bizalmatlanságot, s indít el valami gyermeki szeretethez fogható érzést, s valami szerelmi vágyat, amely rokon, bár mégis magában valóbb a búcsúsok hiténél. „Itt, Érmindszenten, útra készülön, / Ma csúf napomon” a „Szívemben sír a pócsi Mária” után megváltódik az „Óh, Mária” mezei dallamától, s maga is elcsodálkozik, miket felel rá, mintha varázslat alatt állna: „Óh, Mária, Pócson is lakozó / Regina Vitae és maga az Élet.” Vallani kezd a szülővilág gyóntatószéke előtt.

*Egy idő óta megnőtt a szívem
S a szép bűnöktől keservesen tiszta
S most hirtelen csak tégedet keres
Egy szüzetlen és bűnös kálvinista.*

Feszültség támad a jelzők és a jelzett szavak közt, ahogyan Mária és a költő, s a máriás menet tisztasága meg az ő bűnös személye előidézi a megtérés hatalmas vágyát. Már azt hiszem, figyelmét akarja elterelni magáról a vissza-visszatérített külvilággal, míg rá nem jövök, hogy éppen az segíti, hisz' abban tisztul meg a vallomása.

*Tegnap volt az oláh Mária-nap,
Tegnap temettem minden élet-rangot,
S ma jönnek meg a pócsi búcsusok
S ma táncolnak a kicsi móc harangok.*

Úgy sorjázik a Tegnap és a Ma, mintha egymással vívódna a kétféle idő. A külvilág teljes ellentétében lobban ki a „Hogy ki vagyok, ma kezdem sejteni”. Itt válik érthetővé, ami előbb még botránkoztató lehetett: „S a porfelhőben fölöttük ez a nő jön.” Már nem a szó lekicsinylő értelmében fogom föl azt a nőt, hanem úgy, mint akit még férfiként is szerethet valaki.

*Hogy ki vagyok, ma kezdem sejteni:
Rossz ébredő és sokat próbált fekvő,
Az Életnek rosszul nősült veje,
Vallástalan és nőtelen, öreg vő.*

Mintha új, valódi szerelmese előtt tagadná meg a múltját: „S ma bocsátok el minden régi némbert.” Akit az ő idejükben lenézett, kigúnyolhatón „fancsali” volt, most „mindennek egyesítő mása” lett. Itt kezdi el a vers, amit majd egészen kibont, bár eddig is érezhető, hogy az egyént önmagával, s a vallásokat és népeket egymással egyesítő női princípiumot találta meg akkor éppen Ady Endre a pócsi Máriában. És a lorettói litánia metaforáinak pátoszával dicsőíti mint zsoldáros kálvinista magyar.

*Mária a nagy, fehér jégtorony,
Mária a zászlóknak szent zászlója,
Mária a mennyei paripa,
Ha vágatván visszaköszönök róla.*

Mától, a versnek ettől a pontjától minden megváltozik, és ezután Mária olta alá helyezkedvén mondja már:

*Óh, Mária, ma már azt üzenem
Azoknak, akik halálomra lesnek:
Úgy kívánja a pócsi Mária,
Maradjak meg magamhoz érdemesnek.*

S mennél jobbra, bátrabbá válik az ember, annál inkább földi az égi lény: „Egy Mária, még hogyha pócsi is, / Pogányokkal is tudhat jól beszélni.” S jönnek a szilágyfalvi oláh búcsúsok, hogy még lakóhelyük megnevezésével is igazolják a csoda valóságát. „Jön a szívünk, multunk és játszva visz már” a szeretet hatalmával „Legyőzni mindent, mi ellenem támadt, / Mutatni egy példátlan életet”. A „szűz-nyövény”, bátor diákkorban érzi magát, tele önbizalommal, mert most már minden búcsújárás emléke egybegyűlik. „Száz diák-lelki emlék” örök búcsújárásában érkeznek az „édes babonák”, „új morálok”, az „Igazi és Halált-incselő Élet”.

Fénylő Parnasszus, Nap Kiadó, 2008

Ágh István

Írányzék tőrdobálóknak

Falusi Márton levele Suhai Pálnak

2019. január 4.

Kedves Pali! Tény, elég hozzá felületesen ismerni 20. századi művelődéstörténetünket, hogy Ady Endre a modern magyar politikai és kulturális identitás letéteményese. Olyan minőségű és kultuszteremtő költő, mint József Attila és Pilinszky János, a magányos hegycsúcsok; és olyan irodalomalapító királyi nagyság, mint Babits Mihály és Weöres Sándor. Ady református gyökérzetű politikai teológiája ugyanúgy áll kollektivitáskeresőnk centrumában, mint poétikai teóriája – noha finoman szólva sem volt kifejezetten pallérozott elme; így annál titokzatosabb, mennyire kifejezi és pallérozza önismeretünket

ma is. Beszélt költői alteregója elszakíthatatlan valós költői alakjától, e két figura nem élne meg egymás nélkül akkor sem, ha az utóbbi alakmás, a publicista és közéleti krakéler, olykor szélsőséges állásfoglalásokra ragadtatta magát. A „Jászság”, amit ő „akart ideálom”-nak mondott a *Margita élni akar* című poémában, miként korának feszült társadalomtudományos törekvései, a Pikler-heccig menő katedrapolitizálás, a nemzetiségi kérdés, a választójogi reform, a polgári radikalizmus és a körötte fortyogó modernizációs üst, a nemzeti öncélúság és az európai mintakövetés, a közjogi tusák és a művészi magánautonómiák, a szabadverseny és az állami beavatkozás, a historizmus és a pozitívizmus, a liberalizmus és a szocializmus – tömören: *haza és haladás* az idő tájt összezsírozhatatlan ellentété éleződött konfliktusai – mind-mind ott kavarnak, abban a nyelvi sűrítvényben, amely Balassi Bálint, Csokonai és Vörösmarty nyerseségéig visszaesítve forralja föl Arany János nemzeti klasszicizmusát. *Petőfi nem alkuszik* – bonyolultabb koordináltak között éled újjá.

Még a vele elszántan perlekedők sem bírhatták le zsenijét. Ám a legjobbak piedesztálra emelték a nemzeti – és nem valamiféle nemzetközi – Pantheonban. A költészetében uralkodó kontradiktórius ellentétpárokat ugyanis nem Ady fejlesztette ki monstrummá, gólemmé, az egykorú szóhasználatból élve mumussá, de ő öntötte őket korszerű és időtálló, megrázó és excentrikus formába. Amit a politikai síkon nem tudtak, sőt talán máig sem tudnak megoldani, a költői nyelv suhintásával, mint gordiuszi csomót, szétvágta, hiszen – ahogy Illyés Bartók-verséből közkeletű a szállóige – *ki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja*. Így látta Szabó Dezső a „romantikus” és a „forradalmas” Adyt; így Makkai Sándor a napraforgó, istenkereső *Magyar fa sorsát*; így könyvelte el eszmeiségét Reményik Sándor az „erdélyi közvélemény”, a „transzszilván gondolat” jegyében. Szekfű Gyula, a vezető ideológus is megérti a *Három nemzedékben*, Tisza Istvánt és Adyt mint két sorsképletet mutatja föl; Horváth János pedig végül képes beemelni irodalomtörténeti narratívájába, „az öntudat nélküli konzervatívizmus” és „az elvtelen modernség” párharcát konstatálva. Kisajátítások is torzították, igaz, mert megkerülni nem lehetett sohasem, ám a folyamatos megértés-kényszer ki is tisztította Ady-képünket. Része ennek az abszolutizálás, a relativizálás és a felejtés megannyi árnyalata, színezik és feketítik; ám a mi lelki konstitúciónk nem más, mint e festő-restauratori munka eredménye. Nemzeteszménk 20. századi története – persze költészetünké is – megírható lenne az Ady-jelenséghez és az Ady-életműhöz való viszonyulások alapján. Mi is vitáink által keletkezünk, válunk azzá, amivé válhatunk. Hihetünk e vitákban, minek diszkreditálnánk őket, ha színvonalasak, legyenek mégoly lezárhatatlanok is.

Szerb Antal méltatása meggyőzheti a nyugatos esztéticizmus vájt fülű és kényes híveit. Németh László Ady-rajongása kétélű, mert két irányban is forgatja kardját: eszmetörténeti (*Kisebbségben*) és líratörténeti (*Magyar ritmus*). De kitörölhetetlen a „mégis-morál” Király István-i felfogása is recepciónkból, ahogy számos remek monográfia érvelése Kenyeres Zoltánétól N. Pál Józseféig. Amit N. Pál a *Modernség, progresszió, Ady és az Ady-Rákosi vita...* című értekezésében aprólékosan részletez, ugyancsak magyarságképünk és Ady-portrénk tág összefüggéseire derít fényt. Mindnyájan az „utolsó ma-

gyar” utolsó utáni leszármazottai vagyunk; örökösök, herdáló és gyarapító természetűek. Krúdy atmoszferikusan lebegő és szárnyaló korrajza, az *Ady Endre éjszakái* mond annyit, lehatol olyan mélyrétegekig, mint egy-egy tudományos elemzés a kávéházi asztaltársaságokról, a háborúellenességről, a művészi haladás mindenekelőtt nemzetépítő és az összetartozást erősítő létmódjáról. Ágh István egyszerre személyes és tárgyilagos Ady-elemzése, az *Ady-szimfónia* önálló könyvként is megállná helyét, a *sui generis* magyar költői attitűd, hangoltság, világnézet mibenlétét vizsgálja Balassi és Csokonai mellé helyezve a „Paraszt Apollót”. Vagy jusson eszünkbe, ahogy Kassák Lajos önéletrajza, az *Egy ember élete* ábrázolja ezt a gazdag miliót. Számomra az „öreg” (persze szörnyen fiatal) Ady innét ismerős, amint osztogatni kezdi szellemi kincseit. Juhász Ferenc verse, az *Ady Endre utolsó fényképe* Kassák albumából potyog ki, de az ikonográfia mértékadó darabja lesz szent képtárainkban és profán katedrálisainkban. „Fáj az istent roncsokban látni, / a kozmosz-szívűt a műven merengni.” Olyan embléma, mint korábban Szabó Dezsőé. „A zseni meghal, eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek.” Makkai Sándor Ady „védelmében” lépett föl, rávitte a szükség, és mintha az ifjúságot mindenkor a magasrendű gondolkodástól óvnák a legtöbben, Nagy László sem csavarhatta lejjebb lobogását, halkíthatott hangján (*A föltámadás szomorúsága*): „Akik Ady Endrét az öröklétben sértegetik, a törőbálóknak ne legyen irgalom.” A kortárs, az élő költészet is Ady testamentumát éli fel, az ő misztikus testén osztozik. Bizonyíték erre például, hogy Kabdebó Lóránt tanulmányában a *Margita...* a „demitizált perszonát” teremt meg, „a történelemből való kijelentkezést”, az eposz dekonstruálását hajtja végre. Eisemann György szerint amíg Nagy László e költészetben csak a „fejedelmi gesztusokat” veszi észre, Kovács András Ferenc „a felfokozott individualitás kritikáját”. Lám, ugyanaz a váteszinek csúfolt közösségi felelősségvállalás ágazik el a patetikus és az ironikus közlésmódok, az alanyi és a szubjektumot a nyelvi önműködésben feloldó költészet szemléletmódjai felé. Miként, úgy látszik, haza és haladás programjainak összeegyeztetésébe minduntalan beletörök a bicskánk, s emiatt sérül politikai identitásunk, az Adyéra visszahajló kortárs költői szemléletmódok is megküzdének a feladattal, milyen esztétikai viszonyt alakítsanak ki életművéhez. A költő törzsökös fájából nőnek ki a modern és posztmodern magyar költői fajok; ideológiák és poétikák különféle oltványokká nemesítik azt. Csoóri Sándor és Utassy József ugyanúgy, mint, *ad libitum*, Oravecz Imre és Petri György. Orbán Ottó, Bella István, Ágh István. Sőt, akár Döbrentei Kornél, Szöllösi Zoltán, Vári FABIÁN László és Parti Nagy Lajos. Nagy Gábor és Kemény István: mindketten vallottak markáns Ady-élményükről verseiken keresztül.

Martha Nussbaum, az amerikai irodalomtörténész „költői igazságszolgáltatásnak” keresztelte azt a módszert, ahogyan az irodalmi művek a közösségek, s azok részeként az egyének narratív identitását, moralitását befolyásolják. Történetemet, történeteinket, így, többes számban, akár a *magunkét*, akár *másokét*, akár a *miénket*, aligha mondhatnám, mondhatnánk el konzekvensen Ady Endre kihagyása vagy eljelentéktelenítése árán.

Barátsággal üdvözöllek: Falusi Márton

„Nekem igenis szükségem van Ady önérzetes személyiségének önérzetre tanító sugárzására”

Ács Margit levele

2019. január 11.

Kedves Pali! Vitaindító levelében reflektál arra a nem új jelenségre, hogy némi buzgó honfi kiseprűzné Adyt a magyar Parnasszusról a korabeli progresszióval, a baloldali mozgalmakkal való 'kompromittálódása' miatt. Ez indította arra, hogy megkérdezze (tőlem is), mit jelent nekünk, mai magyaroknak Ady költészete. A jelenlegi kezdeményezés az Ady-revízióra korántsem azon a színvonalon fogalmazódik meg, amely méltó lenne az ügy fontosságához. Több évvel ezelőtt olvastam egy kitűnő, alapos tanulmányt Ady Rákosi Jenővel folytatott vitájáról, amely a múlt századelő éveinek legnagyobb figyelmet kiváltó, nyilvános eszmei ütközete volt. (N. Pál József: *Modernség, progresszió. Ady Endre és az Ady-Rákosi vita*, Spectrum Hungarologicum, 2008.^{*}) A jeles irodalomtörténész Ady egész pályáját végigkísérve elemezte a költő viszonyát önnön osztályához, kapcsolatát a zsidósághoz és a szociális forradalom eszmerendszeréhez. Mindennek ellentmondásosságát is dokumentálta, mint az Adyt kínzó feszültségek okát. E könyvnyi terjedelmű elemzés ismeretében a mai Ady-ellenes érvek kínosan felületesekek. N. Pál idézi Rákosi Jenő 1908-ban írott cikkét, amelyben a nemzetköziségre figyelő „szociológusok s a szocialisták” által keltett veszélyre figyelmeztet, akiknél „az egyetértés fő pontja [...] a magyar szellem ócsárlása”, s akik az „Isten detronizálása után étvágyra gerjedve a nemzeti eszmét is el akarják nyelni”. Rákosi Jenő ehhez kötötte a fiatalok „individualizmust” valló irodalmát is: „hozzájuk csatlakozna, bár némi távolságban, a fiatal írók, művészek, költők gárdája, kiknek a magyar nem elég rafinált, nem elég dekadens, túlságosan egészséges, durva, faragatlan, nyers, nevetségesen erkölcsös. Mindezeknek a jeleknek nem szabad túlságos fontosságot tulajdonítani, de semmibe venni sem szabad” – állítja a „militáns konzervativizmus” képviselője száztiz évvel ezelőtt, elismerésre méltó éleslátással rátapintva a kortendencia lényegére a magyar nemzeti lét szempontjából, hiszen e tendencia máig ható, s ki tudja, meddig még. Mintha Rákosi Jenő a mai kozmopolita, multikulturális neoliberalizmus szellemisége ellen szólna, a nemzeti eszme, a nemzeti irodalom felszámolására törekvő mai ideológiával nézne szembe, ugyanazzal, amivel mi is, évtizedek óta. Mondhatnánk, hogy szívünkben beszél, ha nem tudnánk, hogy olyan irodalmi eszmények jegyében jelölte meg Adyban az ellenséget, amely eszmények nem lehettek életképesek a huszadik században, uralmuk alatt a magyar kultúra sorvadásra lett volna ítélve, mert nem lett volna alkalmas arra, hogy megszólaltassa mindazt, amit az akkor élő és a következő nemzedékek átéltek. A kor életélményéhez Ady költészete nyitotta meg az utat, éppen a benne izzó feszültség révén, nem a lélek romlottságából, hanem Érmindszent és Párizs – képletesen értett – távolságából következő meghasonlottsága nyílt vállalásával. Ez határozza meg

* <https://docplayer.hu/1816809-Modernseg-progresszio-ady-endre-es-az-ady-rakosi-vita.html>

a hozzá való viszonyomat, még ha látni való is, hogy Rákosi Jenő aggodalmai sem voltak teljesen alaptalanok.

Sokaknak a magyarságát, a „fajtája” sorsközösségét mélyen átélő, ezt mindenkor fennen hangoztató, a magyarság életküzdelmét méltóságteljes sorokban felidéző Ady ad ma is támaszt, megerősítést hazaszeretetükben. Az ő számukra Ady a *Négy-öt magyar összehajol, A föl-földobott kő, a Séta bölcsőhelyem körül, Az eltévedt lovas* költője. Mások ellenérzéssel fordulnak azon versei felé, melyekben Magyarország korabeli társadalmi állapotát és elit-jét átkokkal sújtotta, elutasítják a szabadkőműves-páholyba belépő Adyt, aki a radikális Galilei-kör tagjainak meleg, baráti ajánlásokat írt versei élére. Ők nem tudják megbocsátani Adynak a *márciusi Naphoz, a Rohanunk a forradalomba, a Sose hull le a vörös csillag, A hőkölés népe, Az Idő rostájában* típusú verseit. És jócskán vannak, akik csakis ezt a dühödten kritikus magyarságszemléletet becsülik Adyban, órá hivatkoznak az országot és népét illető negatív ítéleteikben. Am vannak olyan értelmezői is életművének, akik éppen ellentmondásos hitei, szenvedélyei útvesztőjében találnak rá Adyra, ráismerve vergődésében a jóból és rosszból összegyúrt bűnös-ártatlan teremtmény örök nyugtalanságára. Az *ős Kaján, a Hiszek hitetlenül Istenben, a Ki látott engem, a Sátán kevélye, a Kocsi-út az éjszakában* tanúsíthatja – és még több tucat verset ideidézhetnék, ahogy az előző felsorolások is épp csak jelzések voltak –, hogy ő is e szertelen végletességgel azonosította önmagát. Bármilyen ellentmondásosak is versbeli megnyilvánulásai, ezek nem külső elvárásokhoz való igazodásból, hanem legbensőbb lényéből következtek, Érmindszent és Párizs közé feszülő idegzetéből.

A minap egy ismerősöm, aki egyébként ellentmondásaiban fogadja el Adyt, megjegyezte, hogy a mai magyar életben mégsem Ady verseire van szükség. Nem önostorozásra és nem is vérségi mítoszokra. Nem könnyű cáfolnom ezt a véleményt, hiszen én is a nemzeti öntudatunk építésének híve vagyok, és én is idegenkedem a fajiság kultuszától, de nem tudok egyetérteni ismerősömmel. Ha nem tartok is a költővel egy-egy versbe írt haragjában, politikai illúziójában, vérségi mítoszában, mindig önkéntelenül méltányolnom kell a büszke bátorságot, amely a kihívó őszinteséghez, önmaga felfedéséhez kellett. Ugyanakkor hasznunkra lehetnek gyötrelmes kétségei is, mert nem sokat ér az önbecsülés, ha nem ismerjük sötét kísértéseinket, gyarlóságunkat, és nem sokat ér a nemzeti öntudat, ha nem foglaljuk bele történelmünk és jelenünk sötét foltjait is.

S micsoda nagy felbuzdulása lelkünknek, amikor vele tarthatunk, amikor úgy érezzük, hogy valami ősi tudásunkat mondja ki, amit nem ismertünk fel vagy titkoltunk eddig!

Nekem igenis szükségem van Ady önerzeties személyiségének önerzetre tanító sugárzására. Egy meglehetősen kicsinyes korban a nagyságra.

Remélem, kedves Pali, nem terheltem túlságosan ezzel a hosszúra sikeredett válasszal.

Barátsággal üdvözlö: Ács Margit

„Nyilvánosságra érdemes kurta szöveg”

Levélváltás Tózsér Árpáddal

2019. január 4.

Kedves Árpád! A Napút Online Levélfű rovat a centenárium alkalmából *Ady Endre – ma* munkacímmel levélesszé-sorozatát kezdte. Mellékelten küldöm a nyitó levelet, melyhez eddig Szentmártoni Szabó Géza, Szabó Ferenc SJ, Ágh István és Falusi Márton küldött anyagot. Ígért még Tamási Orosz János, és szeretnénk „meginterjúvolni” többek között Ács Józsefet, Mezey Katalint és Nyilasy Balázst is. Most téged kérek, kedves Árpád, hogy lehetőleg levél formában elmondod véleményedet vagy vallomásodat a százéves Ady-örökségről (Ady-örökségedről). Mert ez mindnyájunkat megillet. Válaszodig is köszönettel és barátsággal: Suhai Pali

2019. január 5.

Kedves Pali Barátom, megtisztelő felkérésednek, sajnálom, nem tudok eleget tenni, mert – érdekes módon, és minden múltbeli és jelenkori kultúrharctól függetlenül – Ady Endre költészete mint költészet engem sohasem tudott igazából megszólítani, megérinteni. Nyelvként túlságosan modorosnak, gondolatilag pedig szegényesnek találtam. Főleg ez utóbbit nem tudtam a költőnek megbocsátani, aminek oka, meglehet, az én eredendő „gondolat”-elfogultságom volt (és ma is az): én a versben is mindig azt a fehéren izzó, valahol a szenvedéllyel és szenvedéssel azonos gondolkodási folyamatot kerestem, amelyről, ha jól emlékszem, Babits ír valahol (Madáchcsal kapcsolatban).

Sorry!, és BÚÉK!

Tózsér Árpád

2019. január 5.

Kedves Árpád! Múltatnyolom őszinteségedet, már csak azért is, mert nem tolok veled. De legalább ennyire azért, mert egy megszolgált élet és életmű rejtelmébe világít. Félreértés ne essék: a tiédbe, a Te irodalomtörténetileg is jelentős életműved indítékaiiba. Ennyire pórén elmondani a távolságtartást – ez számomra nemcsak izgalmas, de elismerésre méltó, s valóban, irodalomtörténetileg tanulságos is. Mutatja, mennyire eltérő premisszákból származhat ugyanaz a következmény: az irodalmi mű. Tanulságos pedig azért, mert a személyiség autonómiája iránti (egyébként annyira hiányzó) megértésre és tiszteletre figyelmeztet, a személyiség magvára, amelyből egyedül csírázhat ki műalkotás. Nem vagyunk egyformák, de ez a különbözőség minden egybetartó párbeszéd alapja s az irodalmi életvilágnak is hallatlan sokféleségét és gazdagságát nyújtja. Számomra mindez evidencia. De ennek példáját működés közben látni – élmény, felmutatni pedig szinte-szinte kötelességemnek gondolom. Éppen ezért kérek, kedves Árpád, hogy járulj hozzá (mégiscsak járulj hozzá) a Napút Online (s mindjárt nyomában a nyomtatott szám) Ady-levélváltásának gazdagításához legalább iménti párbeszédünk közlésének engedélyezésével. A „legalább” itt a terjedelemből vonatkozik, mert egyébként, a fentiek szerint ajándék, amelyet kiérdemelni aligha, csupán megtalálni lehet. Válaszodig is köszönettel, újévi jókívánságokkal és barátsággal: Suhai Pali

2019. január 8.

Kedves Pali, elnézést, hogy késik a válaszom. A levelem közlésébe (ha ezt a kurta szöveget is érdemesnek tartod a nyilvánosság elé bocsátani) természetesen beleegyezem, csak arra kérek, hogy jelezd, ha megjelenik.

Baráti üdv!

T. Árpád

„Székfoglaló” levélváltás Báthori Csabával

2019. január 9.

Kedves Pali, köszönöm megtisztelő leveled. Örülök, hogy a lap megemlékezik Adyról, akit ma ismét szívesen beszennyeznének kis perc-emberkék... Azonban határidőre nem tudok ígérkezni könnyelműen. Életem olyan, hogy csak alkalmanként írok, és mindenféle szorítást el kell tolnom magamtól. Ha nektek megfelel, hogy az év első felében visszatérjek erre a témára, akkor türelme-teket kérem. Amúgy pedig jó eredményeket kívánok mindazoknak, akik ezt a nagy-nagy költőt továbbra is őrzik szívükben.

Baráti szívvel:

Csaba

2019. január 9.

Kedves Csaba! Megértem haladékkérésedet – néha az ember életében adódhatnak a költészeténél durvább szorítások, melyekből haladéktalanul ki kell szabadulnia. A szándékokat azonban így is méltányolom, s nem nehéz megígérnem, hogy fönntartunk neked egy külön helyet az Ady-levelezésben asztalunknál. Már csak azért is, mert e témához néhány szavad nemcsak figyelemre méltó, de szívemből is szóló megnyilatkozás, nyugodtan vehetem székfoglaló gyanánt. Addig is, amíg megérkezel, várunk barátsággal: Suhai Pali

Kell a revízió?

Győri László levele

2019. január 14.

Kedves Palikám! Néhány évvel ezelőtt egy nem mértékadó helyen és nem írásban felújították az Ady Endréről szóló beszédet. A diskurzust. Emlékezetem szerint elítélték, csúnyákat mondtak róla. Vele együtt egyébként József Attilát is megpirongatták, de az most mindegy.

Úgy látszik, nem régen halt meg, ez a száz esztendő 1919 óta nem nyúlt ahhoz elég hosszúra, hogy úgy emlegessük, minden szavára úgy emlékezzünk, mint ahogyan klasszikusainkra szokás. Ki ítélné el ezért vagy azért Arany Jánost, Berzsenyi Dánielt vagy Csokonai Vitéz Mihályt? Ki vitázna velük? Csokonaival, hogy miért hajolt meg az arisztokraták előtt? Hogy Berzsenyi ugyanígy? Hogy Arany János miért nem Victor Hugo, miért nem olyan egyetemes? Hogy miért gondolta, a hunok a magyarok rokonai voltak? Hogy Toldi Miklós nem jobbágy,

nem igazi népi hős, hanem a nemesség kisémmizett alakja, aki csak azért lázong, hogy beiktassák a nemesség körébe. Valamikor efféle hangok is megszólaltak, persze, nagyon sötét korban, egy diktatúra idején. Ady is rosszállotta Arany János Toldiját. Hogy is van az a nevezetes mondat? *„Egy emberöltőn folyt a dáridó / S ékes meséje Toldi Miklós hűségének...”* Efelől nézzük Ady Endrét meg Aranyt?

És most, hogy száz esztendeje halt meg Ady Endre, mit véljünk erről a mondatáról? Csak oda tudok visszatérni, hogy túl közel van még a halála, úgy látszik, olyan költőnk volt, aki fölött még kevés idő telt el ahhoz, hogy ne keltsen újra meg újra indulatot. Úgy látszik, az a kérdés, hogy a nemzet szolgálatában állt-e akár ezzel a mondatával is, de inkább egész életművével. Idegesek, feszültek legyünk-e, ha róla van szó, mert nagyon össze lehet kötni idejét a mi időnkkel. Szakadékról hallok, pártérdekekről olvasok. Kérdést, hogy mi az egyetemes magyar. Sőt egy nagyon érdekes mondatot is: az az egyetemesen magyar, az az egyetemesen nemzeti, ami az *alkotmányosság keretei között magyarul megszólalhat*. Eleven idegszálak kötnek össze bennünket Adyval? Ha hozzáérünk, fájni kezdünk? Amikor egy szerelem elmúlik, amikor bármilyen okból vége van, érzéketlen rosttá válnak az idegszálak, nyugodtan, higgadtan emlékezhetünk rá. Roppant kínos, ha az egyik fél, mondjuk a férfi, zaklatni kezdi a nőt, ha nem akar belenyugodni, hogy sohase jön vissza már az az idő, amikor még egymásnak estek, és nevetségessé válik, ha azt képzeli, visszatérhet a régi szerelem. A hasonlat nem túl elméleti, de azért hasonlat marad. Kell-e még, hogy fájjon Ady Endre? Fájjon, de verse, az esztétikum szűrt lényege nyilalljon belénk. A szépségeket, a váratlanságokat, az ötleteket, a találékony metaforákat, kifejezéseket csodálom benne, a stilsztikumot. Van, aki érvet keres a verseiben: miért nem szabad, miért nem lehet szeretni; van, aki érvet keres, hogy miért is támasz neki a mai világ ellen, amelyet úgy ítél meg, hogy nem az ő világa. Nekem a költő kell, aki a legszerényebb, legköltőietlenebb tényből is költészetet tud teremteni.

Ady-revízió? Újra ahhoz térek vissza: úgy látszik, kevés idő telt el ahhoz, hogy leülepedjen a különös. Mert különösnek gondolom, hogy még ma is gyűlölnünk kell, vagy rajonganunk érte. A 19. század után hirtelen tört a magyar költészetre ez a nagyon bonyolult költészet, nehéz volt elfogadni, hogy ilyesmi megtörténhet. Mintha még ma is ezt szenvednénk. Csakugyan szükség van a revízióra? Szükség van arra, hogy annyit emlegessük a nemzetit? Higgadtabb, emelkedetebb országokban elképzelni sem tudom.

Baráti üdvözléssel: Laci

Adyért Adyval

Tamási Orosz János levele

2019. január 14.

Kedves Pali, igazad van, ha korholsz: erősen megkésve álltam neki megtisztelő kérésed teljesítésének. Pedig örömmel mondtam igent, hisz ugyan egyre többször gondolok arra, letészem a pennát, többek között azért, mert már nem állni, de hátrálni látszék az idő, ennek ellenére van, mitől fölhorkan bennem az

indulat. Ami inkább már csak amolyan szelíd csordogálása a méregnek, vagy annak sem, legfeljebb a szomorúságnak. Miképp ez a témafölvetés – mert hát mit mondjak, mit mondhatnék én bármi újat Ady Endréről, különösen mit – Ady védelmében? Védeni? Megvédeni? Kiktől, kik ellen keményíteni meg szavunkat? S miért, ha ezt már megint meg kell tennünk? *„Grófok hú nyája, Köszvényország, / Pupákok, senkik és vakok”* – vitázzunk velük? Kiáltsuk el ezredszer: *„Bús Hunnia, podagra-nemzet, / Kis Köszvény-ország, baj vagyton”*? Miért kiáltanánk mi ezt? *„Nagy harcba fogni ugyse fognak / Ezek a zagyva úri seregek, / rablói száz elrablott jognak. / ... Persze, hogy meg nem szelidülnek, / Werbőczy fajától ki várja azt?”* Adyért Adyval kell szólni, lehetnének-e mi Adynál keményebbek? És lehet-e ezt nála érthetőbben elmondani: *„Jaj, golyózáporba áztattatok / Üstökötöket és fejemet, / Fejem, fejem, bús felelős, te, / Miért adtál ifjaknak hiteket, / Mikor a világ csak hiteget / S én nem láttam, hogy a Föld por és rongy.”*

Lám, a felvetett kérdés egyik nagy csapdája ez: hogy a felelet előtt, bár elhatározzuk, hogy saját kútfőből, hivatkozások nélkül, a magunk Ady-arc-képét rajzolván fogalmazzuk meg mondandónkat; de azért belelapozunk verseinek gyűjteményébe. S ahogy lassan vállunkra, értelmünkre, szívünkre nehezülnek újfent a sorok, úgy érezzük – érzem – magunk egyre kisebbnek, akár magyarként is. Én az vagyok-e, ha voltak s vannak, akik őt nem tartották annak? Törvénytörően el kell-e jönnie újra és újra ezen az úton egy olyan világnak, ahol sorsszerűen fogalmazódik meg az a legegyszerűbb kérdés: *értik e hexametert is?* Ott, ahol az ironia derűjével kapcsoljuk össze, arcunkon keserű mosollyal, Radnótit (*„van-e ott haza még”*) Adyval: *„Hajh, régi, híres bús Magyarország, / Jól hal meg ott a lantos-féle.”* Jól bizony, s még holtában is ütik. De nem, nem kell védenünk Őket. Elég – olvasunk. Olvasunk – Adyt. Nekem, bár gondolom, sokan vannak ezzel ugyanígy, el sem kell mennem a könyvespolcig – ott van egy mindig valahol az ágyam környékén, vagy a fotel körül, ahol olvasni szoktam. Egy, mondom, mert én és a könyvtáram eléggé szétszórtak vagyunk, de Ady-összesből mindenütt van; ám mindből nekem ez a legkedvesebb. Ajándéknak szánták valaha, művész adta művésznek hatvan éve, e mondat (bejegyzés) kíséretében: *„Az adósságot kamat nélkül a sok szép emlék nevében – ezennel megadom.”*

Miért szóttam ezt ide? Bevallom, magam sem tudom, de bízom abban, hogy a bekezdés végére talán letisztul bennem az a homályos, kósza gondolat, ami azóta kísért, mióta birtokomban van ez a kötet. Mondtam, művész adta művésznek, mindketten sokat láttak s éltek már addig; aki adta, az József Attila ismerősének mondhatta magát, többször írt hosszú hajnali sétáikról, néha meg-megcsap a gondolat, hogy talán ugyanazt a jázminbokrot csodálták meg, amelynek friss hajtásait magam is, mostanában, arrafelé sétálva; tényleg, meddig él egy jázminbokor? Meddig képesek kapaszkodni gyökereikkel a régi virágaik emlékébe? Létezik-e bennük amolyan Korong utcai identitáskép, van-e a jázminoknak történelmük, s tapsikolnak-e hozzá? Feszélyezi-e őket a rózsák közelsége? Tudom, elkalandoztam, vagy talán nem, ki tudja. De még nem értem a bekezdés végére. Még bizakodom tehát. Nos, aki kapta ezt az Ady-kötetet, a művészbarát, ő Radnóti barátjának mondhatta magát, kapcsolatukról a költő özvegye is megemlékezett, de ha ideírnám a nevét, nagyon

kevesen tudnák, kiről beszélek. És a kevesek is szép lassan átköltöznek az őszirózsák s krizantémok egyszeri emlékezet-pompájába. Így múltunk el, de még éltünkben múltnia kell valahai életünk, létezésünk szépségének, néha dicső, néha dicstelen dicsőségének, mindennek, ami, ha olykor tévedés és megtévesztés volt is, de meghatározta sorsunkat, küzdelmeinket, útjainkat? Múltnia kell, mint a szerelemnek, s fájniia kell? És átírható-e ez a múlt úgy, hogy az ne rövidítsen meg bennünket? S a múlt átértékelése, átírása vajon ciklikus-e? Aki ma erre vállalkozik, az bízhat-e abban, hogy az ő sorsa marandó lesz? Érzem én, ezek olyan romkocsmás felszínes üres bölcselkedések, kérdéseimre a választ már Thuküdidész megadta, s úgy korábbról, mint későbből szinte végtelen ennek „szakirodalma”, de lám, ismét erről kell szót váltani, váltanunk, noha szinte minden soroddal, szavaddal – azért ezt díjazd, kérek – úgyszólván „csont nélkül” egyetértek. Szólnom kell még a kötet kapcsán említett művészekről; nos, aki adta s aki kapta, már mindkettőt az utókor marja, korrodálja, s múltnak lassan közös emlékezetünkből, de mégis – a mi szégyenünk nagyobb, mint lenne bármiért is az ő bűnük (ha van). Mert ők lerótták az adósságot – de mit teszünk mi? Szegődjünk gyomok kertészei közé inkább, mintsem a jázminok történelmét – s igen –, Korong utcai identitását értelmeznénk? Nos, itt lennék, a bekezdés végén. Remélem, valóban a végéig jutottam – ahogy ígértem.

Ámbár csak nyitok egy újat. Hiszen miért támadna bennem szomorú indulat, miről első mondataimban írtam, ha csupán arról lenne szó: kell-e, s meg kell-e védenünk Ady Endrét? Természetesen nem, mert hát legföljebb eltűnődhetünk azon: két magány folytonos összefeszülése mögött vajon mi állhat? Irónia próbál lenni ez itt, szólok, hisz erre olykor – egyre gyakrabban figyelek föl rá – valóban sokszor tompább a hallás a kellenél. No hát, Ady magánya, örök egyedüllét-érzete, folytonos harca a jóért nem épp annyira az, mint azoké, akik egy magányos, állandó harcában folyton magára maradó nemzet küzdelmeit sommázzák a kijelentéssel – egyedül vagyunk? S az irónia komolyra fordítása jön: a különbség nem abban mérhető s észlelhető-e, hogy a két bajvívó közül ki az, aki akár ritkítaná is nemzetét igaza érdekében, s ki az, aki ősi átkait, rossz szokásait űznél el – legyen végre nyílt, őszinte s csak önmaga gúzsától megszabadított nemzet...? Ez, épp ez, ami „tükör által homályos” előttük s előttünk is, talán; hisz tudjuk, mely úton érhető el az igazság, de nem tudjuk, miért s kik akarnak folyton önmaguk kizárólagos igazságának követésére kényszeríteni bennünket. S mi az eredmény, vagy inkább gyéren megértett tanulság? Költőink panasza. Költőink már-már sorsszerű végzete. Hogyan is ír, erről, Szilágyi Domokos? *„Véres porond. Korlát, se gát. / Önkéntes gladiátorok: / egyik a másra acsarog / és támad újra, újra, újra, / s az öregisten hüvelykujja / lefelé bök – rajt, hejjehuja!”* Hogyan is szólt iménti kérdésem? Belharcainknak, egymásra rontó marakodásainknak mi az eredménye, vagy inkább gyéren megértett tanulsága? A választ erre a magyar költészet szinte végtelen áradatban mondja el, újra és újra; idézem a legfájóbbat s talán még ismertet, Ratkó Józsefét: *„Magyarország temetőföld, / posztumusz humor. / Történelme soha el nem / évülő priusz.”* S igen, ő kiált ránk, ő figyelmeztet minket e pillanatban is ebben a talán még ismert versben: *„Magyar, oláh, szláv – mindigre / ebhitű pogány, / csüddöngölőt járunk ma is / Ady homlo-*

kán. // *Hát mulassunk! – egyiket se / gyűlölöm, hiszen / énérettem él az is, ki / engemet eszen.*” Hát mulassunk, mondom, hisz keserű vigalomra még telik; magányos, büszke, szépséges botostáncra, ha kell, akkor egymást is földbe taposó tomboló csúrdöngőlőre, s a vad rikoltozásra, ég a kunyhó, ropog a nád, s hadd égjen, hadd ropogjon hát...! Másnap, harmadnap pedig, miután elmarad, mi harmadnap egyszer talán megtörtént, s ennek pusztá hite elég mérték s mérce kellene lennie ahhoz, hogy *legyünk*, de marad nekünk az iróniával elfödött szomorú-szömörccés indulat. Mit mondhatnánk Ady ellen, olyasmit, mi nem mellette szól? Mit mondhatnánk az őt támadók mellett, olyasmit, ami nem ellenük szól? Elmondtam. Beszélni, ennél világosabban, már beleolvadna a végtelenített szekerce-forgatásba.

Fűzöm tovább inkább az általad kimondott ösvényen haladva: *„...hová vezetne bármilyen revízió vagy horribile dictu: kirekesztés? Az Adyé. (...) Végül ki maradna? Végül mi marad?”* Bizony hogy erre a kérdésre kell megfelelnie mindenkinek – de legalábbis tépelődnie. Mert van itt, elrejtve e vitában, két „taposóakna”. Az egyik a társadalmi-politikai. Azért, egy kis időre, pillantsunk rá erre is, olvassunk bele az Ady-ellenes irományok egyik összefoglalójának előszavába: *„...közönségünk, siralmas lassúsággal ugyan, de lassan-lassan mégis rájön, hogy az Ady-vitában Beöthy Zsoltnak, Rákosi Jenőnek, Szász Károlynak, Négyesy Lászlónak volt és van igaza és nem a faji beállítottságú Ignotusnak, Osvátnak, Hatvani Lajosnak, Fenyő Miksának, meg követőiknek. (...) Nem lehet az a mi koszorús költőnk, ki magát a nemzetközi szocialistáknak és nemzeteket lenéző zsidóságnak följánlotta, és aki ifjúságunknak nemes eszmények helyett a Vér és Arany bálványát állította oda.”* Tovább nem idézem, részleteiben sem merülök el, annyi elég erről, hogy volt történelmünknek olyan szakasza, amikor ez és épp ez a „csúrdöngölő Ady homlokán” vezetett el a nemzet – a nemzetünk – legnagyobb szégyenéhez. Ahhoz a szakadékhöz, mely ma is nyílt seb történelmünkön; s ebben az örökösnek látszó, végtelenített Ady-vitában aki állást foglal, véleményt mond, annak arról is beszélnie kell: e szakadék mely oldaláról nézi közös történetünket?

S ott van, szamire szintén utaltál, a művelődéstörténeti-irodalomtörténeti kontextus, a nemzedékek állásfoglalásai, az intertextuális összefonódásai mindannak, amit a magyar költészetben Ady jelentett és jelent. Te felteszed a kérdést, *„az Ady öröksége mellett kiálló Babitsot is (újra!) anatómia alá kellene vonnunk?”* Fontos észrevétel ez is. Mert hát meglehetősen ironikus lenne Ady annullálása az Ady-hatás nélkül. Megjelenésének ereje és súlya bár őszinteségében rejtett, műveit mégis az hatotta át, ami korábbi évszázadainkban is nagyjaink sajátja volt: a hangulat leképezése, megjelenítése. A köz- és magánhangulat, ami mégis megoszlott közösségében, s ez hatott át soraiból a befogadókra éppúgy, mint az ellene ágálókra. A nyílt beszéd persze nem minden esetben jelent egyet a nyílt igazsággal, de a hangulat őszinte visszaadása mindig egyértelműbb, mint a ködös, elvont dagályosság mögé bújó versbeszéd. A mai napig ez az egyik lényeges cezúra vers és vers, mű és mű között; ez az, amit vagy oszt, vagy elutasít a befogadó olvasói és/vagy szakmai közönség. Nagy elágazás lenne ezt a gondolatot itt folytatni, hiszen nem Ady elemzése lenne elsődleges célunk, ám ennyit szükséges volt megemlítenem ahhoz, hogy értsd, mire gondolok az Ady-hatás elfogadói alatt. Sok beszédnek sok az alja,

segítségül hívom Pilinszkyt, aki így szólt Adyról: „Számomra – mindenek ellenére – döntően és végérvényesen Ady a legjelentősebb modern magyar költő. Mint Baudelaire a franciáknál, ő az, aki Atlasz módjára megfordította hátán a régi világot, mondhatnám úgy is, a régi magyar világot. Ilyen tetre csak szuverén óriás vállalkozhatott. Hogy mások Európa modernebb törekvéseit közvetítették volna? Mit számít? Ady egy irodalomtörténeti pillanatban a glóbusz ránk eső pontján magára vette és meg is fordította a világot. A többi irodalom. És többnyire csak irodalom már.” S bizony, a pályakezdő Sík Sándortól kezdve, akire ez a modernitás kétséget kizáróan erős hatással volt (ha a költő ideológiáját természetesen nem is fogadta el), ez a fölfogás egyre testesebb lett, hisz ki nem akart az új idők új dalainak nyelvén megszólalni? Adyt lehet moráljában, esztétikájában vitára bocsátani, kétségbe vonni, de költészetének értékeit félresöpörni, annullálni, kiirtani – mégis, mit és kit teszünk annak helyébe, átírva száz esztendő irodalomtörténetét? A nyelv lehet egyre pontosabb, no de ha lecseréljük a szótárakat, a szavak megszokott jelentését, akkor lehet-e a meglévő helyébe állítani egy új – mindmáig lappangó – nemzeti irodalmat? Azért ez jóval nehezebb akár a történelem átírásánál is, noha mindkét esetben végül nem a mi, hanem a nagyvilág kezében van a pálca, mely vagy törik, vagy nem efféle törekvéseink fölött.

Még mindig kitérek a vége szó elől, mert hadd említsem meg egyik kedvenc intertextuális példámot; bárha meglehetősen evidens. De szólaljon meg itt is József Attila, aki nemcsak egy versben beszélt Ady nevében, hanem hát kicsit őt szötte tovább első jelentős névjegyében. Persze hogy a *Tiszta szívvel*-re gondolok; hogy is szól?

*Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.*

*Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Húsz esztendőm hatalom,
húsz esztendőm eladom.*

*Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.*

*Elfognak és felkötnek,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.*

Hol sarjadt ez a fű...? Talán bizony Ady olvasása közben. A költőt eltalálta Ady sommás kijelentése: „Gonoszak a halottak”? Hogyan is szól az a vers?

*Bomló halottat ölnek,
Akik engem gyűlölnék.*

*Nem tudok térdre hullni,
Nem tudok megjavulni.*

*Nem tetszem semmiképpen?
Földeljenek el szépen.*

*Én már régen nem élek,
Ravatalról beszélek.*

*Hangom halotti, tompa,
Tegyenek a síromba.*

*Gonoszak a halottak,
Gonoszak a halottak.*

A kemény szavak lesújtó folytatása a József Attiláé; már abban a korban, mely Adyt holtában, sírjából pörbe fogta, ítélőszék elé vonta, s ezt tette József Attilával – nem csupán képletesen; s tenné ezt azóta is, mindig, mindenki vel a kor, az adott kor adott hatalma azok ellen, akik legfőbb bűne mindig csak annyi s éppen annyi, hogy az adott hatalmat – öltön magára bármilyen ideológiai köntöst – nem tekintik maguk fölött állónak, egyetlen követendő mércének, igazságnak, mert jól tudják – csak az igazat kell hinni. Makacsul, elszántan, talán még Adyval is vitázva, bár meglehetősen nehéz kétségbe vonnunk, hogy „A Van csak egy rossz álmom / S a valóság a Volna.” Rossz álmom, s ugyan mindig végtelennek tűnik, s az adott hatalom szemszögéből ez a végtelenség-érzet egyszerre válik emberi vagy embertelen hitté s reménnyé, s még kortársaink is arra intenek, hogy „Áthatolhatatlan a Van” (Vasadi Péter), s érezzük ennek súlyát, a magunk bőrén tapasztalván, hogy s ahogy áthatol azon (testünkön s lelkünkön) a Van – de mégis hinni s tudni kell abban élni: „Jogunk van hinni rangot, istenit”.

No, hát jó hosszú lett ez a bekezdés. S egy megjegyzés még mindig maradt. Amolyan végszónak, s ha úgy tetszik, magyarázó bővített mondatnak. A miértre. No és azért, hogy jelezzem: elolvastam valamennyi csatolt írást, böcsülettel, így Szabó Ferenc kis levelét is, melyben arról ír: „tanulmányomban igazából Prohászka mellé álltam”. Bevallom, ezen a félmondaton meglepődtem. Azért is, mert úgy általában minden baj okozója épp ez: úgy állunk valaki mellé, hogy valamiféle szükségét érezzük az ellenfél lekicsinylésének. Pedig ha őt értéktelenebbé tesszük, akkor az őt lebíró győzelem (ha van) értéke is veszít. Egyedül együtt vagyunk s leszünk jobbak, hogy egy ide is illő jelmondatot idézzek... S idézek valami mást is, attól a Szabó Ferenctől, akit oly nagyra becsülök, immár vagy negyven éve, életműve számos oldala egészítette ki tudásomat – de okkal inkább csak egy interjúból idézem most szavait: „Nem nagyon reményt keltő a társadalmi-politikai helyzet. Egy kicsit bírál-nám mindkét oldalt, mert a széthúzás helyett össze kellene fogni, minimális

konszenzust kellene keresni, hogy a nemzet jövőjét, a kisded demokráciát építsük, mert hiszen annak nagyon a kezdetén vagyunk. Ahogy nálunk, úgy az olaszoknál is »partitokrácia« van, azaz a pártok állandóan egymás ellen küzdenek, egymást vádolják, ígérenk; amit ígérenk, nem tartják meg, jóllehet az állami felelősöknek – az egyház szociális tanítása szerint is – az lenne a feladatuk, hogy keressék a lehetséges közjót. Pluralista társadalomban élünk, a baloldaliak ezt gyakran hangoztatják – bírálva a püspökkari körlevelet is –, de ez épp azt jelenti, hogy a másik véleményét, világnézetét tiszteletben tartva is képviseljük a magunkét. A keresztény világnézetnek kell irányítania az egyház olyan világi tagjait, akik elkötelezik magukat a politikában. Több egyetértésre lenne szükség a hazai politikai életben, elismerni azt, ami a másíknál jó, és aztán azt keresni, hogy egy picit jobb legyen az ország helyzete.”

Évszámot nem írok mögé – úgy tűnik, kortalan mondatok ezek is. Miként gyakorta megdöbbsentően korhű mondatokként hatnak ránk Ady Endre kortalan mondatai.

Mit mondhatnék még? Törekedjünk magunk is kortalanná válni... Üdvözzetel, szeretettel s már mindenek után is derűvel

János

utóirat: ...mert azért az mindig van. Nos, nem nyitottam ki egy újabb fejezetét a történetnek, bár azt gondolom, abban lenne a lényeg – de nem akartam szaporítani a dialógus láncszemeit. Noha, ugyan nem tétetek ki rá, úgy vélem: az Ady-pör egyfajta „új fellángolásának” kiindulási mozzanata az az újságcikk, mely Gyóni Géza műveit emeli magasba Ady ellenében. A háború áldozatait és hőseit emeli piedesztálra azokkal szemben, akik kétségbe vonták a világháború szükségességét. Ma, száz év elteltével, ez így még inkább metafora jellegű: ki lehetne, ki kellene térni ennek történelmi üzenetére, bevallom, szándékomban is állt, de lemondtam, terjedelme miatt, erről a szálról. Bár rálapoztam a fentebb említett Thuküdidészre, egyik kedvenc olvasmányomra; mindent elmond diplomáciáról, hadviselésről, világpolitikáról, hatalomvágyról, mondom, mindent – s amúgy, épp emiatt, a világ legfölsőlegesebb könyve. Hiszen volt-e értelme annyi évezreden át megőrizni számunkra ezt a mondatot: „És senki se gondolja, hogy egy idegen államért majd saját hazáját dönti veszélybe”? Ez a ha úgy tetszik, józan, ha úgy tetszik, cinikus figyelmeztetés summázza kicsit (hisz persze tudom, hogy a levezetés azért bonyolultabb) a politika tudományában metaforává vált Thuküdidész-csapdát. Ami a józan ész diadala helyett pusztító háborúk összefüggő sorozatává tette a történelmet – s a kiegyezések sora sem sérthetetlen békeszerződéseket, hanem a békekötések helyén elburjánzó újabb háborúkat jelent. No de hát mit tehetnénk mást, mint belemarunk abba az Ady Endrébe, aki még így is mindennél jobban szeret bennünket? Mert „Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar, / De közben búsan lekönyököl, / nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar. // Olykor utálom, néha szeretem: / Ennyi emberséges bánatot / Nem adott volna más faj nekem.”

Ha meghalunk, majd egyformán halunk.

Suhai Pál válaszelevele

2019. január 15.

Kedves Jánoskám! Hát elkészült a nagy mű! Most, hogy kézbe kaparinthatam, hirtelenjében kétszer is elolvastam. Előbb egyedül, majd ketten is. Ízlegettük szinte külön is minden szavát. Tapinthattuk, mint valami finom kelmét, sűrű szövésű vásznat, melynek a fonákja is mintát mutat. Hogy üzenetével mennyire együtt mozdulok, ezt előre is tudhatod, Jánoskám, s most alig kell hangsúlyoznom. Ady a kortársunk – úgy robogott át fejünk fölött az elmúlt század, hogy még meg is erősítette jelenlétét, s így vagy úgy, a hozzá való viszonyunkat. De akárhogy is, nem kell a port törölgetnünk róla. Szavai ma is elevenünkbe vágnak. Ő ilyen klasszikus, így klasszikusunk. Mintha először olvasnánk, úgy hoz izgalmomba. Mindez példázza azt is, amit egyesek szeretnének elbűvészkedni, azt ti., hogy nemzet egyáltalán létezik. Tudják ezt ők is, de felülnek a politikai lözungoknak. A nemzet márpedig létezik. József Attila szavával: közös ihlet. Ady és az elmúlt század kevésbé finoman adja tudtunkra, hogy mi. A nemzet sorsközösség. Hogy ezt ilyen emblemikus módon fogalmaztad volna, bár írásodnak ez a húzása, nem emlékszem. Arra azonban igen, hogy van esszédek néhány ehhez hasonlóan aforisztikus megfogalmazása. „Adyért Adyval kell szólni.” S paradoxonként is: „Mit mondhatnánk Ady ellen, olyasmit, mi nem mellette szól?” S ha már itt tartok, hadd említsem a költőien szép sorokat is. A szemérmesen a többes szám mögé rejtett vallomás-értékűeket, mint amilyen ez is: „a kevesek is szép lassan átköltöznek az őszirózsák s krizantémok egyszeri emlékezet-pompájába. Így múlnak el, de még élünkben múlnia kell valahai életünk, létezésünk szépségének...” Stb., stb. Legyen ennyi elég a dicséretből. Nem szokásom szembe, csak hát mögött – de most megtettem, Jánoskám, vissza nem vonom. Nem is akarom persze. Mivel viszonzhatnám végül mindezt? Talán egy verssel, egy egészen friss „Ady”-költéménnyel. Hadd köszönjem ezzel munkádat, a szép, igaz és jó jegyében fogant gondolataidat. Remélem, nem méltatlanul. Baráti öleléssel: Pali

„Ady óta a magyar irodalomban
senki nem múlta felül az ő költői teljességét”

Benke László levele

2019. január 15.

Kedves Pali! Adósságaimat növelő levelednek örülök, noha zavarba is ejt, a legjobb értelemben. Végérvényesen ugyan ebből az én számomra különösen szokatlan, sőt megszegyenítő elefánt-lassúságomból már nem tudok kilábalni, emiatt nem válaszoltam a kötetedre sem, emiatt maradt el tervezett tavaly nyári találkozásunk is, emiatt rágtam, rághatom, szégyellhetem magam. Szeptemberben újabb szív műtétet volt, azóta valahogy nem térek magamhoz, ráadásul ez a tél is rendkívül lassúvá tesz. Ezért kérdem: legkésőbb mikorra kellene

Adyról és e mai túlon túl mocskos és kártékony harcról a vallomásom? Meg akarom írni. De íme még egy magyarázat: otthonkereső regényem írásával kelek és fekszem, napról napra. Éppen ma arra ébredtem, hogy ha ennyire lassan haladok, félek, hogy nem készülök el; naponta tíz gyógyszer tart vissza. Napokig tűnődöm, órlóm egy-egy gondolatom, kevés írás mellett. Ami bizonyos: Ady óta a magyar irodalomban senki nem múlta felül az ő költői teljességét. Dáridózhatnak a perc-emberké, az úri kíméletlenség szíjostora suhoghat, a hőkölés népének sunyiságán a költészet nem változtat. „Nem rúg vissza, csak búsan átkoz.” Betyár urai öröme. Bárcsak még egyszer fiatal lehetnék, amilyen Ady-szeretetemben voltam valamikor, vagy inkább lehettem volna: emberségben és magyarságban egyaránt erős, nem ilyen veszendően gyöngé. Barátsággal: Laci

„Dala ma is friss étellel tele” – avagy az „örök Ady”

Bertha Zoltán levele

2019. január 20.

Kedves Pali! Adyval kapcsolatos gondolatébresztő remek eszmefuttatásod kapcsán hadd fogalmazzam meg én is azt a meggyőződésemet, miszerint Ady jelentősége értelmes emberi elmével sem ma, se ezután nem kérdőjelezhető meg.

Mert Ady Endre költészetének halhatatlan géniusza átragyog a teljes huszadik századon – de immár a huszonegyediket is éles fényvel világítja be. Ez azonban egyáltalán nem tekinthető magától értetődőnek, ha mégoly közhelyszerűnek tetszik is. Hiszen a késő romantikus vétetésű váteszi, profetikus hangzásvilág megszólító ereje mára kétségkívül megfogytakozott, háttörténeti értelemben a régi klasszikusoknak kijáró tiszteleten túli poétikai kapcsolódásmódokat viszonylag kevésbé ösztönöz. (Töprengésre okot adó, sokatmondó kultúrszociológiai tény például, hogy a Petőfi- vagy József Attila-epigonizmussal ellentétben számottevő vagy hosszú távú Ady-epigonizmus nem alakult ki a magyar líratörténetben.) Az Ady-hang különleges (irodalom) történelmi egyszerűségének és folytathatatlanságának felismerése egyébként például már Erdélyben is korán megfogalmazódott. Az „ötvenéves”, majd a tíz éve halott Adyról szólva (1927-ben és ’29-ben) Kuncz Aladár egy korszellem megtestesülésének nevezi a költőt, akinek zsenijén keresztül játszott a kor a maga „komor és zord melódiáját”, „halálszimfóniáját”; s leszögezi, hogy a márványos, „éteri tisztultságba” – sőt a „mesebeliségbe” – távolodott és zárkózott Ady Endre: „a múlté”. Mert „a múlté az a világ, az a sok rettenetes szenvedés is, amelyet ez a szörnyű látomású vátesz megjósolt”. Az apokaliptikus pusztulás utáni életkezdés, a kiküzdendő új életöröm történelmi vágyának és reménységének az érzülete fűti Kuncz Aladár szavait, miképpen a Dsida Jenőéit is, aki (szintén 1927-ben, a fél évszázados születési jubileum alkalmából) ugyancsak azt taglalja, hogy „sötét magyar homloka körül babérkoszorúval, a nagy lelkek gloriolájával” Ady „belépett a klasszikusok mozdulatlan”, noha „lelkeket mozgó glédájába”, s hogy így – a mást kívánó korizlésnek engedve – senki többé

nem írhat az ő hangján. „Örök magyar emberi új lírája a mai ember szemében már csak a múlt forradalmát jelenti” – még ha Erdély Trianon utáni lírájából „mindenhol kiérezhető az Ady-intonálás”. Ady úgynevezhető „kanonizációja” tehát ekkorra megtörtént, nem kis részben a Dsida által is méltatott *Magyar fa sorsa* című könyvnek – Makkai Sándor nagyszerű 1927-es értelmezésének és értékelésének – köszönhetően. Költészetének bizonyos eltávolító „archiválása” azonban éppen nem jelentette egyúttal világteremtő eredetiségének, univerzális látókörének, gyökeresen magyar és szferikusan egyetemes szellemi-művészi teljességvarázsának és igazságérvényének a kétségbe vonását. Verseinek összességét „Ady-Bibliaként” olvasó közvetlen utókorra erőt és erkölcsi-szemléleti biztonságot merített belőle évtizedeken keresztül – a tragikus magyar szétszórásban is.

S ha napjaink társadalmi értékválságának közegében, a posztmodern értékrelativizmus jegyében és nevében, s a jellegzetesen nemzeti sorskérdések iránti fogékonyság apályának időszakában olykor már nemcsak az adys tónusok, hanem a látásmód távlatainak az érvénytartalmi is elavultaknak minősülhetnek – akkor mégis mi adhat jelzést e kolosszális líramű idők fölött állóságáról, mindig revelációszerű aktualitásáról: a fény sugárzó fárosz iránymutatásának feltétlen tisztaságáról és eligazító állandóságáról?

Egyrészt talán e versvilág hallatlan esztétikai és poétikai összetettsége, amelyben bármikor előtérbe kerülhetnek korábban alábecsült sajátosságok, kielemezésre és újraértelmezésre váró tényezők; bizonyos legújabb irodalomelméleti szempontok szerint például a látomásos, hallucinatív szimbólumformákat megrétegző gondolati-retorikai többszólamúság, jelentéssokszorozódás elemei és alakzatai. Másrészt a modernség egész korszakát bevezető, korokon átnyúló alaphangulatokat és életérzéseket sugalló döntő felismerések biztosíthatnak máig és tovább ható közlésképeséget ennek a beszédmódnak: azok a „minden Egész eltörött” típusú megnyilatkozásokban rejlő feszültségek, amelyek a végletes és végzetes fragmentáltság emberiségtörténeti dimenziójába nyilallanak és világítanak be, s amelyek a létezés lebírhatatlan változásairól (és változékonyságáról) hoznak hírt. Mert Ady éppen nem kerüli meg az emberi egzisztencia fundamentális ellentmondásosságát, lételméleti és antropológiai problematikusságát, a véges és a végtelen, a test és a lélek, a természet és a természetfölötti horizontjain kifeszülő ellentéteit és feloldhatatlan kettősségeit (sőt „ellentett indulatok egész kis kozmoszát hordja magában” /Németh László/). Eruptív, drámai ajzottságban csatázik, birkózik szerelem és mindenség, egyén és közösség, az Én és a Másik, élet és halál, ember és Isten egzisztenciális adottságaival és sorsszerű késztetéseivel, nekigyürkőzve s így sámánisztikus médiumává is válva a megoldhatatlanságban való megoldáskeresésnek, a világtalánynak, a teremtésrejtélynek, a „Mindentitkoknak”. Költői univerzuma – a ciklikusan szervezett jelképi és fogalmi rendszerekben forgó, a létezés egészét a tudatalatti tárnáktól a globális földi történelmen és kulturális emlékezeten át az eszkatologikus perspektívákig hiánytalanul átfogó világteljesség – mintha a teremtett kozmikus univerzum analogonja volna: részjelentések törvényszerű összességéből kibontakozó, végtelen árnyalatosságában mozgósított, szellem alkotta mindenség. („Én nem bűvésznek, de mindenke jöttem”. – Babits szerint: „Adynál is, mint Dan-

téban, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba illeszkedésükkel, szinte a valósággal egyértékű szöveget alkotnak.”) És nem utolsósorban ez a mitologikus és filozofikus teljesség-igényt egységbe olvasztó archaikus bölcséleti mélység az, ami szüntelenül elevenné tudja újítani ezt a líravilágot. Csak úgy árad belőle a metafizika – ahogyan Vatai László is annyiszor hangsúlyozza *Az Isten szörnyetege* című kongeniális monográfiájában. Ennek *Az örök Ady* című zárófejezetében például így fogalmaz: Ady kimondja „a teljes embert és a teljes világot”; lírája „az ember által elérhető lét és valóság művészi teljessége”. Mert Ady valóban az örök művészet és költészet nyelvén, állandó szakrális hangoltsággal folyvást a legvégső létkérdések, őstények és ősigazságok felfogása, megragadása, kimondása felé tört. A lehető legszemélyesebb, legszubjektívebb átéltséggel, a legdrámaibbá ajzott önfeltárással és öntanúsítással közvetíteni, fejezni ki a legáltalánosabb emberfölötti létfilozófiai lényegvalóságokat: páratlan kísérlet ez a lelki univerzumnak a világmindenséggel egylényegűvé, homológ formátumúvá tágítására, abszolút expanziójára. Szembesülni minden lehetetlenséggel, megvívni minden töredékességgel, hiánnyal és relatívummal, átérezni a végeesség és viszonylagosság meghaladhatatlan létszerkezeti kínját, megmerítkezni minden valószerű apóriában és létparadoxonban, s közben mégis sejteni és tudni a végokok transzcendens abszolútumát és rejtelmes primátusát. „Mert szörnyüseség, lehetetlen, / Hogy senkié vagy emberé / Az Élet, az Élet, az Élet.”

És végtelenül nyugtalanító például az Ady-féle titokzatos magyarságproblematika összes vonatkozása is. Megdöbbenően érvényes sorstörténelmi és karakterológiai láttelekek sorakoznak a „magyar Ugar”-ról, a „magyar Messiások”-ról, akik „Ezerszer is meghalnak / S üdve nincs a keresztnék, / Mert semmit se tehettek, / Óh, semmit se tehettek”, a „hőkölés népé”-ről, amely „Vertnek született, nem verőnek. / Önerejét feledte mindig, / Sohse szegzett erőt erőnek”, s amely „Nem rúg vissza, csak búsan átkoz / S ki egyszer rugott a magyarba, / Szinte kedvet kap a rugáshoz”, s „ha néhányan nem kiáltoznánk, / Azt se tudná, hogy őt pofozzák”; az „utálatos, szerelmes náció”-ról, hogy „nekünk Mohács kell”, és hogy nincs szánandóbb a magyarnál, mert „ősi nép” („regéknek ősi népe”) és „jöttment”; arról, hogy „Most alszik a magyar a magyarban. / Minden nációnak van terve. / A magyar azt mondja, ha tönkrejut: / Így akartam”; hogy „a földnek bolondja, / Elhasznált, szegény magyarok”: „Rossz, drága fajta, ki felé / Kerekedtek mindig a latrok”, de „En-sírásunkat végigsírnunk / Hangosabb sírások / Nekünk soha meg nem engedték”; hogy „húsvétatlan a magyarság”, s „Úgy elfogy a magyar, / Mintha nem lett volna”: „Hős fajom döglök, / Hiába harc, hiába fájdalom”; „Mert gyáva volt és szolga volt / S életét élni sohse merte, / A Sors, a sorsa, / Hajh, be megverte, be megverte”, így aztán „Elvész az ország, / Ha elfogytak az askéta szívek”: s „elveszünk, mert elvesztettük magunkat”. Kísérteties, torokszorító, vérlázító mai sorskérdés ez mind. Mint ahogy az a szükség, amely a „Hajlongni emerre, amarra: / Bús sorsot mértél, Uramisten, / A magyarra” állapotából, az „Önnön-valónktól félve félni / S elvegyülni törpe gyávákkal, / Halva élni: / Ezt adtad, Te, nekünk” nyomorúságából kiszakadva a magyar megmaradás, a magyar önállóság, az önálló történelmi magyar műhely megteremtésének távlata felé kell hogy moz-

dítson. (Erre a forradalmas és függetlenségi, „kurucos-szabadságharcos” elszá-
násra – a „protestáló hit”-re és „küldetéses vétó”-ra – egyébként az érmelléki
és a tágabb szülőföld is szinte predesztinálta Adyt; a „Hajdúszélen, Szabolcs-
ban, Biharszélen, Beregben, Szatmárban, Ugocsaszélen, Szilágyszélen” élő,
a „Tiszaháton”, a „Nyírben”, az „Érmelléken”, a „Berettyó-völgyben” meglátott
magyarok lakta „tájék Magyarország dagasztó teknője”; „itt volt víg aratása a
javított vallásnak, mert e nem demokrata országnak e tájékán született meg
a világ legkülönösebb demokráciája”; „hiszen itt vannak, akik a Kálvin istenéből
bölc, külön, magyar Istent csináltak, errefelé nem koronáz Ugocsa, ezen
a tájon verődött össze Esze Tamás kuruc hada. Ez itt a magyar föld, az első
foglalóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de
elpusztíthatatlan” – ahogy Móricz Zsigmondot üdvözölve írta.) Kelet és Nyugat,
ázsiai tunyaság és despotizmus, illetve nyugati anyagelvű versenygátlástalan-
ság, eltorzult egyenlőség- és szabadságelvek, elvakult politikai és gazdasági
erőszakfajták (embertelen kollektizmus és kíméletlen liberalizmus) közepet-
te, kétféle hatalmi diktatúra ellenében válhatna küldetéses néppé a magyar:
a harmadik út erkölcs- és társadalomfilozófiai eszmemodelljének a termékeny
kialakítójává – Ady nyomán és Szabó Dezső, Németh László, Kodolányi János,
Bibó István és mások szellemében. Mert Ady éppen ennek a hiányát keseregte.
Hogy egyrészt a magyar „uralkodást magán nem tűr”, másrészt „szabadságra
érdemetlen”; egyfelől Keletről elszakadt („Jöttünk, mert hítt a nyugati Vagyon”),
de másfelől „erőnk nincs a küzdelemre”. Viszont különleges, sajátos értékke
emelkedhet ez a gyakorlati erőtlenség (hogy ennél „tragikusabb és szebb sors
nincs / Isten és emberek előtt”): „Más fajta nép roboghat tova, / De íly szép,
álmos, láncolt fajnál / Poétább faj nem élt soha.” A magyar tragédia, hogy „ne-
künk senki sem örül”, hogy „Mi nagy szépségünknek / Sohase volt ismerője / És
merője, / Mert a magyar mindig dőre. // Voltunk páriái / Nagy és pénzes oknak,
/ Gazdagoknak / S befogó hatalmasoknak.” Ehhez képest sürgető a magyar
megmaradás és a magyar értékidentitás kiteljesítése: „Van-e célja és nagy
akarata, / Hoz-e valamit, ami övé, / Ami magyar, ami igaz maga?” „Most pedig
jöjj, jó magyarság, / Nomádságnak szabad élte, / Nyugat ellen Nyugatot hozz /
S csörtess új erőt a vérbe: / Sokáig nem tarthat ez a zavar.” S ez az eltorzítottan
keleti és nyugati értékminőségeket (szabadságot, egyenlőséget, testvériséget,
„poétás” szellemiséget) egyeztető, új, vérátömlesztő nagy kísérlet volt és még
inkább lehetett volna: 1956 harmadikutas, nemzeti demokratikus forradalma
és szabadságharca. Vatai László tisztán vezette vissza Adyhoz a huszadik
század legfénylőbb magyar dicsőségét: a „Jövendő fehérei” a „szörnyű, sátáni
eszme ellen lázadtak a magyarság és az emberség nevében”; „a munkásság
1956-os magatartásában csodálatos szépen ragyogott fel az örök magyarság”.
De ha a „Templomot” (a magyar önazonosság és összetartozás, a lelki és mor-
ális nemzetegység szentségét) mégse építjük föl: „népét Hadúr is szétszórja”,
s „fölolvaszt a világ kohója”.

*

Ady grandiózus műve tehát igazító és igazoló energiaforrásunk. Abban az
értelemben is, ahogyan képkapcsoló nyelvi mágiája velőtrázó ráébredésekre
vezethet. Csoóri Sándor egyik gyönyörű esszéje (*Születésnapra*) beszéli el a

felfedező Teller Ede emlékezését, hogy őt az Ady-szimbólumok és képzettársítások érzelmi-szellemi magasfeszültsége, többletenergiája döbbsentette rá: „energiát nemcsak maghasadással lehet előállítani, hanem magfúzióval is!” S ez a transzformált Ady-szuggesztió sugárzik későbbi korok (a népi költő Gellért Sándor kifejezésével: „Ady táltos-paripáján” szálló) lírájának sok-sok darabjából is. Áthallások, reminiszenciák, idézet-parafrazisok, allúziós hangütések utalnak rá mindmáig; „Néz, láttat s lát 'üveges nagy szeme', / Benne ragyog jelen, múlt és jövő. / Dala ma is friss étellel tele, / Erővel és harsányan feltörő, / Ma is Igazság és ma is Zene (...) Nem halt meg, ó százsorta jobban él / A költő ma, mint testi életében. / Most telt meg értelemmel, most beszél / Igéje minden szívhez, mint teljében / Pompázó rózsa (...) Az él belőle már, ami örök (...) Halottan is égő fáklánk maradj, / Új harcainkhoz új erőt te adj” – citálhatjuk bizvást napjainkban is érvényesen Szentimrei Jenő 1924-es *Ady-ódájából*.

Ady hagyománya, minden körülmény ellenére: élő örökségünk. Korszerűsége pedig nem más, mint parciális aktuálpolitikai vagy irodalompolitikai célzattal soha ki nem sajátítható örök időszerűsége. – S végül hadd idézzem Lajtos Nóra, a Debrecenben élő kiváló fiatal költő sugallatos versét (*Ady halotti maszkja*), amelyben halálának századik évfordulóján így emlékezik a költő-óriásra: „akár a fehérre meszelt / házsarok, belelóg a térbe / az ornyereg, nincs rajta / lyuk, az utolsó utáni lehelet / bennrekedt... halotti csók / a Múza csókja, a szájból / gépelt verssorok útja vág / neki a magyar Ugarnak... / a maszkot is elmaszkolja / a lefényképezett emlékezet”.

Bertha Zoltán

Esszé helyett – két Kiss Benedek-vers

Levélváltás

2019. január 26.

Kedves Pali! Megkaptam küldeményedet, köztük a nagyszerű verset, amihez gratulálok. Kerestem telefonodat, ahol elérhetnék, de nincs meg. Én is küldök egy verset, amit talán használni is tudtok. A prózai íráshoz meg, amit megígértem, jó lenne, ha küldenél (vagy küldhetnél) lap-számot, hogy jobban tájékozódhassam a dologról.

Barátsággal: Kiss Bence

2019. január 26.

Kedves Bence! Köszönöm leveledet és versedet, amelynek megfejtése, mi tagadás, igényelt némi erőfeszítést. Félre ne érts: nem sámáni üzenetének kibontása, hanem a csatolmány megnyitása. Végül is másik gépről sikerült: kézzel másoltam – így, stílszerűen. Nemsokára gépelem dokumentum-fájlba, előbb azonban itt küldöm a kért anyagot – eddig ennyi érkezett. Van köztük jó is (!), igazán jónak azonban a tiédet várom. Addig is köszönettel és baráti öleléssel: Pali

A Turul fészének kifosztása

*Adybandi fészékét
immáron ki kelletik szedni.
Magasan fészkelő sólyom,
s kik mennének föl érte,
ha nem mi?!*

*Árpád vezér ős-madarának
tojása mind a miénk.
Meg van patkolva,
benne nyit ajtót
jövönkre a miért s miként.*

*Azért, mert Isten csodája,
azért, mert így rendeltetett.
Azért, mert égfokig fájna
hiába
az északi foki szeretet.*

*De északi embernek mi nem születtünk,
bár a tüzük bennünk ragyog.
Átéltünk mi hóverést, jégkort,
s kemények lettünk, mint
az angyalok.*

*Kemények lettünk, lepkeszárnyal,
s Turul-tojásra éhezünk.
Sólyom, most szedjük ki
a fészeked,
sólyom, a szárnyasaid leszünk!*

Kedves Pali! Itt küldök még egy – régi – Adyról szóló verset, s én ezekkel vennék részt fontosnak ítélt sorozatodban – hiszen végül is költő vagyok. Amit prózában elmondanék, azt Bertha Zoli nálam sokkal okosabban megfogalmazta. Ha elfogadod, ahhoz kapcsolódnék. – Barátsággal ölellek, s ha errefelé jársz, látogass meg, mert szívesen meginnék veled egy pohár vörösbort!

Kiss Bence

Az északi ember

Ady Endrére emlékezve

*Északi ember: férfi-ember –
messziről jött és
messze tartott.
Északi ember: férfi-ember*

*magasba tartott tenyerén
gyémánt fejét hozta.
Itt roppant bele, hogy világra jött,
s roppant titkait itt harsogta,
hol ült babyloni sötét vizeknél.*

*Itt roppant, mert itt született
s a Muszájnak elébe hetykén itt állott.
Északi embert, férfi-embert:
a Muszáj derékig földbe vágta.
Fölugrott s a Muszájt földbe vágta.
Sok fejét levágta és röpiült
véle a bú-berzsenyes csolnak
rejtőző istenéhez.*

*Az északi ember: a férfi-ember
hattyú már régen, kísérti Lédát.
Hattyú lett régen, köröz köröttünk,
sejtjük mi csupán, de ő szívünkig lát.
Ki messziről jött és itt született
s roppant titkokat itt harsogott,
hattyú már: fényes titok.*

Doncsev Toso Pejo Javorovról, a „bolgár Adyról”

Kedves Pali Barátom! Felkérésedre mellékelem az Ady-centenáriumra írt összehasonlító gondolatfutamomat. Üdv: Toso

Akik Ady Endrét az öröklétben sértegetik, a tőrdobálóknak ne legyen irgalom. Nem fönséges, nem szent merénylők, csak a túrhetetlen nagyság ellen fenekedők. Labancnak is rosszak. Nem kapván mesteri áldást beállnak a gyötretőkhez. Iskolás mérlegeken hogyan is lehetne lemérni a nagy cethalat, akitől megöszült a tenger.

(Nagy László: A föltámadás szomorúsága)

Majdnem 50 éve már, hogy 1970-ben az Európa Könyvkiadó gondozásában *A kék köd órájában* címmel karcsú kötetben, 84 oldalon Nagy László és Fodor András átültetésében végre megjelent a huszadik századi bolgár líra „új verseinek” vezéralakja, a múlt évszázad legnagyobb bolgár költője, Pejo Javorov magyarul.

A magyar irodalmi tudatban egyetlen bolgár költő vagy író sem él igazán elevenen, és megfordítva is majdnem ugyanez a helyzet: Petőfi kivételével a magyar szépirodalom egyetlen képviselője sem szerepel hatóerőként a bolgár kultúra áramában, noha népeink irodalmában számos rokon vonás lelhető fel.

A rokonítás népszerűsítő hatásának klasszikus példája Petőfi, akit azért zárt szívébe a bolgár nép, mert neve a bolgár nemzeti géniuszhoz, Hriszto Botev-

hez kötődött. Sorsuk megdöbbentő hasonlósága és céljaik azonossága révén magasztosult alakjuk mítosszá, legendává. E népszerűség a fordítók, közöttük jelesül az Arany Jánoshoz mérhető Ivan Vazov, Botev barátja és író társa múlhatatlan érdeme is.

Bizonyos vonatkozásokban Ady és Javorov között is párhuzam vonható. Míg Petőfi és Botev esetében az életút és a célkitűzések egybeesése indokolja az összevető elemzést, addig Adynál és Javorovnál az ellentétes ívű pályák szembeállításából világlanak ki a kapcsolatot teremtő jegyek.

A fiatal Javorov életútja kezdetén nemcsak tollal, hanem politikai tevékenységgel is küzd a társadalmi igazságtalanságok ellen. Szocialista csoportokat szervez, majd az agrármozgalmak elfojtása után fegyverrel küzd Macedónia felszabadításáért. A törökellenes felkelést azonban 1903-ban leverik. A költőn kétségbeesés vesz erőt. A hazai fojtogató légkör elől Párizsba menekül, de a kiábrándultság nyomasztó érzésétől többé már nem tud szabadulni. Magánéletének tragédiája és a személye elleni általános értetlenség súlyosbítják halálhangulatát, és 1914-ben, hitvese öngyilkossága után, ő is csak az öngyilkosságban lát kivezető utat.

Költészetében a botevi hagyomány nyomdokain indul. Korai verseiben megrendítően ábrázolja a paraszti sorsot, a betyárellet rideg szépségét, az üldözöttek megpróbáltatásait. A népdal motívumait ugyanolyan természetes egyszerűséggel olvassza lírájába, mint Ady kései kuruc verseiben. Tehetségére felfigyelnek a Miszal (Gondolat), a Nyugathoz hasonló magas színvonalú folyóirat szerkesztői, és körükbe fogadják. Javorov eleinte szembeszegül a lap elvont, esztétizáló irányzatával, és társadalmi érdekeltsgű költeményeket ír. Ideáljainak elvesztése, a macedón függetlenségi harc leverése azonban megtöri, a társadalmi rossz örök érvényűvé válik számára. Szembenállása szorongássá, reménytelenséggé alakul át, ugyanakkor, mint Ady is, haszonnal merít a francia szimbolizmus forrásából. Költészete elvontabb, árnyaltabb, hajlékonyabb lesz. A tartalmi változás a nagyobb absztrakcióban nyilvánul meg. A költő belső vívódásait, kételyeit látomászerűen eleveníti meg. Valamiféle filozofikus rendező igény szűrődik át a misztikus megfogalmazásokon. A riasztó, ködbe és jégfalba zárt képek az átlagolvasó számára egyre nehezebben érthetőek, bár Adynál kisebb mértékben él a szóképzés eszközeivel. Szóösszetételei újak, a melléknév-, főnév-, igepárosítása merész, szokatlan. A vazovi népi-nemzeti iránnyal gyökeresen szakít, költeményeiből hiányzik a „bolgár” főnév és melléknév, hangulati hatású, képzettársításra készítő és mozgósító történelmi neveket nem használ. Míg Adynál egyre erősödik a társadalmi töltet, Javorov érett lírájából teljesen eltűnik a sajátos, megkülönböztető nemzeti jegy.

Válogatott verseinek magyar fordítása erős irodalmi fáziseltolódással, ötvenhat év elmúltával jelent meg. A századfordulón, sőt még az első világháborút követő években is robbanásként hathatott volna Javorov lírája Magyarországon, azt bizonyítva, hogy a „sötét Balkánon” európai rangú költészet virágzik. A sajnálatos késéssel napvilágot látott kötet ma már csak esztétikai élményt nyújt a vers szerelmeseinek. A válogatás és az utószó Juhász Péter munkája. A magyar Javorov-kötet nagy értékű műfordítói teljesítmény. Fodor András és Nagy László személyében avatott költők vállalkoztak Javorov hazai megszólaltatására. Kettejük fordításai között értékkülönbséget aligha lehet tenni, ám for-

dítói gyakorlatuk élesen eltér. A versek zömét Fodor András ültette át magyarra, akinek minden sorából a fordítói alázat sugárzik. Messzemenő stílárís pontossággal követi az eredetit, mindenekelőtt a gondolatmenet megtartására ügyel. Nagy László az eltelt fél évszázad merész ívű áthidalását kíséri meg. Szeretné megmenteni Javorovot a mának, ezért modernebb árnyalatokba öltözteti. Nem fordítja, hanem újraalkotja a képeket, szóbravúrjaival mindenesetre modernebb benyomást kelt, mint az eredeti. Személy szerint Nagy László érdeme, hogy nem egyes bolgár lírikusok, hanem a bolgár népköltészet egésze vált közvetlen hatóerővé a magyar lírában. Rendkívüli tehetsége úgy tette a magyar irodalom közkincsévé egy testvérnép üzenetét, hogy öntörvényű poézisének szerves részévé avatta. Úgy érzem, hogy ma már Javorov, a „bolgár Ady” életműve egységes, oszthatatlan egész, az egyetemes bolgár líra címkézetlen és címkézhetetlen, korszerű és kimeríthetetlen forrása.

Sipos Lajos: Levélféle Suhai Palinak Ady Endre költészetével való találkozásaimról

2019. január 28.

Kedves Pali! Kíváncsi vagy, írtad, mikor és hogyan találokztam Ady Endrével...

1953-ban végeztem el az általános iskola nyolcadik osztályát. Valamilyen okos oktatásügyi szakember kitalálta, zárják a diákok az általános iskolát „kisérettségi”-vel. Ehhez a programhoz írtak is egy nagyon vastag nyolcadikos tankönyvet, melyben az utolsó „irodalmi szöveg” Méray Tibortól volt, ma már tudom, vagy a *Riportok a harcoló Koreáról*, vagy a *Legyőzhetetlen Korea* című kötetből került a könyvbe, s ebben arról lehetett olvasni, az amerikaiak ágyúja, amíg a jenkek használták, tíz kilométerre lőtte az ágyúgolyót, miután a „hős koreaiak” kezébe került, a golyóbis húsz kilométerre repült. Ebben a könyvben Adyt a *Proletár fiú verse* és a *Dózsa György unokája* jelentette.

1957-ben érettségiztem. A tananyagban 1956 szeptemberében volt szó Adyról. Tanárnőnk, aki Jókai verseiről írta doktori disszertációját, amint többször emlegette nekünk, nehogy elfelejtsük, s Kisfaludy *Kérők* című darabját tanította be saját osztályának, iszonyúan félt. Nyugdíjazás előtt állt, ki akarta húzni az időt addig, s minden lehetséges és nem lehetséges alkalommal szót ejtett az irodalmi művek kapcsán a forradalomról, az új társadalomról, a szocializmusról. Az Ady-anyag sokat segített neki. A *Góg és Magóg fia vagyok én*, a *Lédával a bálban* és az *Őrizem a szemed* mellett a tananyag *A Hadak útja*, a *Csák Máté földjén*, *A grófi szerűn*, a *Dózsa György unokája* és a *Magyar jakobinus dala* volt. A két „szerelmes” verset hamar elintézte. Annyit kellett (volna) csak megjegyeznünk, miként jutott el a költő „Léda karmai”-ból Csinszka „ölelésé”-be. Amint egyetemistaként megnéztem, a versek jószerivel majdnem mind az 1908-as *Az Illés szekerén* című kötetből, annak *Az utca éneke* ciklusából voltak. Kedves és szegény tanárnőnk, aki tanulmányai során bizonyára nem találkozott Ady költészetével, s a 19. század bűvöletében élve nem is kísérelte meg kortársai olvasását, ezekkel az Ady-daradokkal bizonyíthatta rendszerhűségét. Meg kellett tanulnunk, milyen volt a mezőgazdasági cselédek élete, hogy

lehetett a költő Dózsa Györgynek akár leszármazási úton is rokona, a lakóhelyük ugyanis nem esett messze egymástól, hogyan hozza el majd a szocializmus a népek testvériségét. A versek történelmi információforrások voltak. Az, hogy ezek a szövegek igazában lírai alkotások, amikről szólva ezt meg ezt érdemes mérlegelni, a szövegformálást ez meg ez minősítheti, nem került szóba. De arról sem esett szó, hogy Ady ezeken kívül írt volna még mást is. Valamilyen úton-módon hozzájutottam az 1955-ben megjelent Bölöni György-könyvhöz, *Az igazi Adyhoz*. Mivel akkor is, ma is ceruzával a kezemben olvastam-olvasok, pontosan tudom idézni, mikor mit húztam alá, hová raktam kérdőjelet, hová felkiáltójelet, dühömben néha többet is. Tizenhét évesen ugyanis nagy számárságnak gondoltam az ott leírtakat. Pedig kíváncsian kezdtem olvasni a könyvet. Bölöni ugyanis nem állított kevesebbet az előszóban, mint azt, hogy (idézhetem pontosan a szerzőt) „[a]ki az igazságkeresés szándékával lapozza ezt a könyvet, nyitjára jön Ady élete, művészete, forradalmi lénye sok titkának és közelebb jön Ady kora megítéléséhez is”. Emlékszem, dühös csalódottsággal fejeztem be az olvasást. Bölöni, mondtam irodalom után érdeklődő barátomnak, emléket állított itt magának és feleségének, Itókának, az Adynak meg egymásnak írt levelek fotokópiájának közlésével ugyanis azt sugallta, Ady költővé válásában kettejüknek múlhatatlan érdemei voltak. Néhány kedvenc mondat-töredéket, nem állhatom meg, ideírom. Az elejéről: „Léda – leánynevéen Brüll Adél – gazdag, előkelő nagyváradi zsidó családból származott. De lényén igazán nem a váradin és a zsidón volt a hangsúly. Iskoláit nagyrészt Bécsben neves intézetekben végezte és ideje sem volt magába szívni a váradin fél- és álkultúrás levegőt, a Pece parti mákonyt [...]”. De ez sem semmi: „Mióta a Nyugat megindult, irodalmi láz vett erőt a magyar közönségen és az Új Idők észrevette, hogy komolyabb olvasórétege lassacskán átvándorol a Nyugat táborába.” Mivel az 1956 novemberében működő illetékes oktatásügyi bizottság úgy döntött, Ady legyen az utolsó költő, aki bekerül az érettségi-anyagba, ezzel véget is ért a 20. századi magyar irodalommal való találkozásom.

Az egyetemen Bessenyei tanár úr tartotta órákra jártam, akkor már mint levelező hallgató, mégpedig egy csoportban Jókai Annával. A tanár úr, gondoltuk, széles karimájú kalapját bizonyára magától Adytól kapta. Nagy lendülettel, teljesebb képre törekedve beszélt a költőről. Mindenképpen kedvet csinált az olvasáshoz. A vizsgára készülve az 1934-ben megjelent *Ady Összes verseit*, Schöpflin Aladár *Ady Endre* című könyvét olvastam, s belelapoztam Hatvany Lajos kétkötetes *Adyjába*. Bóka László *Ady Endre élete és művei* című könyvének első és egyetlen kötete nem került a kezembe. Később, amikor elolvastam, nem bántam. Ez a munka ugyanis a maga marxizáló pozitívista szemléletével, helyenként szellemtörténeti színezetével Ady olvasásához nem sok szempontot kínált.

Király István 1970-ben megjelent *Ady Endre* című könyve gimnáziumi tanárként került a kezembe. Az 1905-tel induló munkában a szélesre nyíló horizont volt a megragadó. És a verselemzésekben feltáruuló tudás, szövegértés, kvalitásérzék, alaposság, a tudományos és nem tudományoskodó stílus, a strukturalista versértelmezés, amivel összefoglalta és mérlegelésre felkínálta a maga olvasói élményét. Kicsit ámulok, amikor ma helyenként sistergő indulattal említi itt-ott ezt a munkát. Az Ady-könyvek ugyanis nemcsak Adyhoz vágta új utat, de példát adtak egy irodalomtudományi gondolkodásmód átlényegítésére, az

elmélet alkalmazására a szövegek interpretációjában. És felkínáltak Adyhoz vezető vagy vele párhuzamos vagy éppen ellentétes költészettanokat, mind ezt filozófiatörténeti távlatban, művészet- és kultúratudományi rendszerben. Igaz, a szerző gondolkodásának középpontjában a „forradalmiság”, a „távlat”, a „meggyőződés”, a „küldetés” volt a vezérfogalom. Az még rendben van, hogy ma ezeket a fogalmakat sokan kétkedve, gyanakodva és hitetlenkedve nézik. Még talán az is értelmezhető, hogy e fogalmakat a művészeteken kívülre kívánják helyezni. A forradalom lehetőségével szembeni székszis pedig történelmi tapasztalat. Ahhoz azonban nem fér kétség: ezek az Ady-kötetek, meg az *Intés az őrzökhöz* két könyve látványos tudománytörténeti fordulatot hajtottak végre, érveltek a maga választotta módszer és az általa elért eredmény mellett. És ami ma már kevésbé jellemző: közelebb vitték a befogadót az alkotáshoz.

Amikor a Király-tanszék tagja lehettem, többször eszembe jutott: mi lenne, ha felajánlanánk a négy Ady-könyv dezideologizálását? Átfésülését. Azt gondoltam, ha mindezt kellő alázattal és tisztelettel meg lehetne csinálni, az ideológiától távolodó világban elejét lehetne venni születő félreértéseknek. Ekkor azonban már egyre inkább Babits felől olvastam a korszakfordító költőt. Nem fogadtam el a „párok”-ban gondolkodó hagyományt. Tévedésnek gondoltam a Goethe vagy Schiller, Arany vagy Petőfi, Ady vagy Babits, Kosztolányi vagy József Attila szembeállítását. Babits esetében sokszor láttam, például Lukács György nevezetes, még a Moszkvában megjelent Új Hangban volt írásában, a személyes indulat vagy a politikának alárendelt szándék miként teszi lehetetlenné az autentikus befogadást. Egyre inkább megerősödött bennem a gondolat: a 19–20. század fordulóján meghatározóvá lett újnépies beszédmód vagy a városi költészet sanzon-ideálja közelebb van az új szókészlettel, új grammatikával, allegorikus-szimbolista képszerkezettel jelentkező Adyhoz, mint a filozófiai-lélektani inspirációjú, a klasszikus és a 19. századi angol és francia költészetideált egyszerre tekintő Babitshoz. Kicsit egyszerűsítve: a gondolkodástörténeti robbantást Ady, a költészettani váltást a *Nyugtalanság völgye* előtti Babits hajtotta inkább végre. Ezek azonban, erősödött meg bennem a gondolat, nem értékfogalmak, nem klasszifikálás.

Az 1980-as évektől minden megváltozni látszott. Könyvek, konferenciák, tanulmányok bizonygatták, elmúlt a nagy elbeszélés ideje, nem jelentett az 1906 utáni Ady „szimbolista korszakkezdet”-et a magyar irodalomban, a háború alatti költészete nem volt meghatározó, nem igaz, hogy akkor állt volna Ady legközelebb a maga korszakának költészettani ideáljához, nem lett expresszionista, igazában talán az 1912–1914 közötti periódusban vannak nagy versek. Ady ebben a vitában a kánon pereme felé látszott-látszik kerülni.

1998-ban jelent meg Kenyeres Zoltán *Ady Endre* című munkája, a „Klasszikusaink” elnevezésű sorozat első darabja. A mindössze 123 oldalnyi monográfia-szöveg a dirdur-világban műfajt teremtett. Az eszmetörténeti-retorikai-poétikai tudandókat nem tette Ady elé. Adyról szólva mozgósította őket, a fogalmakat „csupán” használta, segítségükkel az alkotások és az életmű mélyszerkezeti részleteit tárta fel. Nem deklarált, hanem felmutatott. Úgy tárgyalta a nyelvi karakterű irodalmi műveket, hogy nem szakított el őket radikálisan az esztétikum és a humanitás fogalmaitól. 2019-ben, napra a költő halálának századik évfordulóján megjelent *Ady* című könyvében egyrészt to-

vább árnyalta a huszonegy évvel korábbi munkáját, másrészt – elsőként, és ez nagyon fontos – bevonta az életmű mérlegelésébe, a versek mellé, a költő újságcikkeit, rövid tanulmányait és prózai alkotásait. És egyetlen vers, a *Midász király sarja* kapcsán feltárta, milyen gondolkodástörténeti szálak fűzhetnek egy verset a gimnazista diák tanulmányaihoz, a görög mitológiához, annak egyéni interpretációjához, a világirodalomhoz és a magyar irodalomban megtapasztalható szemléleti változáshoz.

A 2019-ben megjelent könyvében Kenyeres Zoltán módosította, mai tudása szerint pontosította Ady költészetének mélyszerkezeteiről most érvényesnek tekintett képét. Nem folyamat-rajzot adott. Nem vált követőjévé-rabjává egyetlen tudományelméleti iskolának sem. Tudományos apparátusában és háttérországában ott van a strukturalizmus, a hermeneutika, a medialitás „megtanult”, alkalmazott, mérlegre tett, kipróbált fogalomrendszere. A versekről szólva csupán jelzi, melyik fogalom melyik rendszerből való. Mivel nem az ő tudása fontos, hanem Ady, ezért *A ló kérdez* című versről például leírja: „Ezt a verset csak el-olvasni tudom, olvasni, olvasni egy életen át.” Nem épít fel egy önmagáért való fogalmi hálót annak érdekében, hogy a szöveg egyes elemeit egymásra, világirodalmi analógiákra, nyelvjárási formákra építve kialakítson egy tetszetősnek látszó értelmezési kísérletet. A kevesek által olvasott novellát, a *Mihály Rozália csókját* nem kapcsolja elfogadó-elutasító rendszerben a korszak kisepikájához. Más Ady-novellákat és tárcákat emelt be az értelmezés horizontjába. Dokumentálta, miként alakul az újságpublicisztika nyelvén a novella, hogyan különül el az Ady-kispróza a korszak anekdotizáló szövegtípusaitól, hogyan lesz vers-témából kispróza, miként lehet egymásra olvasni a versek és a publicisztikai alkotások mellett a verseket és prózai alkotásait.

1953-ban, a kirobbanó sikerrel letett „kísérlettségi” után azt gondoltam, a gimnáziumban bizonyára nem tudnak újat mondani nekem. Talán az egyetemen, a magyar nyelv és irodalom szakon! Ha visszagondolok az Ady-befogadás személyes belső történetére, akár csak ennek a nagyon vázlatos és hiányos összefoglalásnak alapján is, biztos vagyok abban, hogy még sok minden vár rám akár Adyval kapcsolatban is.

Csak megérjem!

Szeretettel ölel: Lajos bátyád

Levélváltás Kulin Ferencsel, a Magyar Művészet főszerkesztőjével

2019. február 7.

Kedves Feri! Furcsán alakult múltkori búcsúzásunk – épp csak le tudtam ugrani a troliról. Annak viszont örülök, hogy az utolsó pillanatban sikerült a kezembe csempézniem (!), némi életjelül is, a Szabad-füzetet [A *politikán innen és túl* – Szabad György és Suhai Pál levelezése (2003–2008), Napút-füzetek 125.]. Most újabb életjel következik – meghívó a Napút Online Adyról szóló levélváltásába. (Első része már olvasható a naputonline.hu linkre kattintva – hamarosan fölkerül a második, majd a harmadik rész is.) Nagyon örülnék, ha az eszmece-

rébe Te is bekapcsolódnál, már csak azért is, mert a Kossuth rádióban elhangzott tegnapi beszélgetésből kitűnően nagyon is határozott s legalább ennyire figyelemre méltó mondanivalód van a nemzet és a nemzettudat mibenlétéről. Ady kapcsán ezt (akár ezt is) további színekkel (aktuális mondandókkal) árnyalhatnád. Örülnék neki. Válaszod várva, köszönettel és barátsággal: Suhai Pali

2019. február 7.

Kedves Pali! Csak miután leszálltál a troliról, jutott eszembe, hogy Szabad Gyuri bácsitól már halottam a „füzetről”, amikor – néhány hónappal a halála előtt – meglátogattam a lakásán. Nagyon fontos ez a dokumentum!

Ami az Ady-ügyet illeti, én a következő hónapokban biztosan nem fogok ráérni, hogy bármit is írjak róla, de figyelmedbe ajánlom azt az esszémet (*Az „utolsó” szó ürügyén*), amit 1977-ben írtam a Mesterről, s ami előbb az Új Auróra 1978. 2. számában, majd a *Közelítések a reformkorhoz* (Magvető, 1986.) c. kötetemben jelent meg. Különösen a befejezését érzem aktuálisnak ma is, amikor (újra) divattá kezd válni az evidens esztétikai értékek (végig nem gondolt) politikai szempontok szerinti minősítése. Amikor *A halottak élén* és *Az utolsó hajók* olvasóinak „jó tudniuk”, hogy szerzőjük „a szabadkőművesek zsoldjában” állt. Én ezzel a bértollnok költőportréval szemben egykori írásomban a hajlíthatatlan szellemi karakterre emlékeztetek. Íme: „...még a reformkorra sem korlátozható az ő Múlt-fogalma. »Bennem a szándék, sok százados szándék – vallotta a *Hunn, új legendában*, s a háború dühöngése idején, 1915-ben is egy egészen távoli tegnap példájára emlékezteti a kortársakat: »Egy életünk és egy halálunk / S a régi hős idők alatt / Élet s Halál peremén jártunk, / Nekünk nem új e gondolat.[...]» »Mi másoknál messzebből jöttünk, / És örök, amit akarunk.« S hogy hogyan fér össze ez a kitarásra szólító múltba-mutatás individualizmusával, arra is a háború idején írott verseivel felel. Legszebben *Az ősz dicséretében*: »Támadjatok föl, jól figyelő ősök: / Én tömeg-Mának nem adtam magam, / Nekem az ember egy folytonos ember / S nekem semmi ma sem vigasztalan. / Most épitem vulkánokra fészkem, / De fajtámra is mostan figyelek / S most hiszem el, hogy elhinni szabad, / Hogy milliókért élhet egy-nehány.« – Íme a magyarázata, miért fohászkodik később így az Úrhoz: »Ne rendeld romló nyájaidnak / Sorsa alá a sorsomat.« Miért érzi úgy, hogy »nem szabad mégsem, mégsem / Beléd oldódom, szent, gyötrött Sokaság«, miért nevezi a tömeget »hiú éhes csordának«, s miért, hogy szíve »félősen haldokol / Hogy ne legyen közös ezekkel.« Végül idemácsolom esszém utolsó bekezdését: (Sütő András:) „Az Ady-pör még nem ért véget.” „Nem arra a pörre gondolok, amely költészete, magyar irodalomtörténeti és világirodalmi helye, rangja körül zajlik, s nem is csak arra a harcra, amelylyel itthon és szomszédainknál is érvényt kell szerezniünk az ő magyarságról és internacionalizmusról vallott igazának, hanem arra a küzdelemre elsősorban, amelyet magunkban vívunk Adytól öröklött kétlelkűségünkkel.”

Mint ebből is láthatod, teljesen „egy húron pendülök” a Szentmártoni Szabó Gézának írott gondolataival. Egyelőre, kérlek, elégedj meg e nyúl farknyi hozzájárulással az Ady-centenárium kapcsán általad kezdeményezett diskurzushoz – ígérem, „más levelem majd több lesz és vidám”. Barátsággal üdvözöllek addig is:

Feri

Vendégjárás Kenyeres Zoltánnál

2019. február 14.

Kedves Zoltán! Köszönöm a szíves vendéglátást. A pálinka igen jó volt, még itthon is éreztem a hatását. S a beszélgetésnek. Nem tévedtem el és nem is tévedtem, amikor a *Harmadik csöngetés* [Savaria University Press, Szombathely, 2018] Arany-előszavának kimetszését („metszés az épben”!) kértem a centenáriumi Ady-megemlékezéshez. Ennek az irodalmi kánonok fölötti szemléjét ugyancsak fontosnak gondolom: Adyval s a többiekkel üzeni a mának, kortársainknak. Hogy vegyék már észre magukat (!). Kérem utólagos hozzájárulásoadat a címhez is, melyet gondolatfutamod élére képzelek: *Ady Arannyal „bezzegezése” és az irodalmi kánonok*. S még mindig maradt kérnivalóm („Nekem a kérés *nem* szegyen”): egy bármilyen rövid kis levelet (kérek), hogy mindketten megfelelhessünk a Levélfa magas műfaji követelményeinek. Köszönettel és barátsággal: Suhai Pali

Kedves Pali! Vendéglátásról szó sem volt, nem ettél, nem ittál semmit, de azért én nagyon örültem, hogy ellátogattál hozzánk. (Nem jó mondat, nem tudom elkerülni a belső rímet.) Örülök, ha hasznát veszed az Arany-cikk egy részének, melyet most ide mellékelek.

Zoltán

Ady Arannyal „bezzegezése” és az irodalmi kánonok

Amikor még csak százéves volt, az első centenárium idején német tengeralattjárók angol hajókat süllyesztettek el a Csatorna hullámtengerében, Európa két oldalán állt a front, golyózáporok pillanat-szünetében szanitécek kúsztak a véres sebesültekhez, Oroszországban pedig röviddel azelőtt kitört a forradalom. És a literátus emberek idehaza mégsem feledkeztek meg a születésnapról. A *Nyugat* 1917. március 1-jére keltezett száma vele nyitott. (Avval, aki itt jön nekem felfelé a lépcsőn, s nem tudom, mivel tudjuk megkínálni, nehogy nálunk legyen rosszul a bajaival).* Ehhez a gesztushoz tudnunk kell, hogy Arany nem volt a nyugatosok kedvence, talán lett volna, ha a népnemzeti irány konzervatív kritikussai nem vele bezzegezik őket minduntalan. De ezt tették. És itt nemcsak Rákosi Jenőkre gondolok, nemcsak az *Új idők* körére, hanem a nemzeti klasszicizmus irányának olyan jelentős, nagy irodalomtörténészére, professzorára is, mint amilyen Riedl Frigyes. Aki azon a véleményen volt, hogy Magyarországnak esetleg lesz még egyszer olyan nagy hadvezére, mint Hunyadi János, de olyan nagy költője, mint Petőfi és Arany, aligha lesz. És mondta ezt Ady kortársaként. (Ezt könyvének 1920-ban megjelent negyedik, „részben átdolgozott” kiadásából idézem.) Persze hogy kritikai távolsággal kezdte ünnepi tanulmányát Ignótus a *Nyugat*-szám élén. „A mai magyar költészet (...) ha s amennyiben folytatódik, inkább Vörösmartynál s még inkább Berzsenyinél s Csokonainál kapcsolódik, mint Arany Jánosnál. Az ő módja mintha kiélte volna

* Az esszé egésze Arany János képzelt látogatásának keretébe illeszti a gondolatmenetet – e mondat az említett fikció része.

magát őbenne, s az irodalom folyamatosságának hegylánca közepett külön áll, mint néhol a síkon a kialudt tűzokádó. Maga dúsan s szőlőtől borítva, de nem megtermékenyítően.” Aztán hozzátette: „Amit azonban végigvitt és megcsinált, az tökéletes. Magától értetődő. Természetes. Másképp el sem gondolható. Mint a nápolyi öböl, vagy a kaliforniai csodafa, a mère de la forêt vagy a Michel Angelo Mózes. Van.”

Ignotus írását Schöpflin Aladár megelevenítő leírása követte Nagyszalonta uniformisba öltöztetett, századokon át pontosan ismétlődő világáról, melyben a vézna, gyenge kisleány megszületett és felnőtt. Honnan is lett volna világváltoztató szándéka és ereje? „Ő nem tudott lerombolni egy világot, hogy újat alkosson romjaiból, ő egyáltalán nem alkotott új világot, ő a meglévőt emelte magasabb színvonalra, azt, amelyben felnőtt és élt.” Ezután még két tanulmány következett a centenáriumi számban, az egyiket Babits Mihály írta, a másikat a mára már tökéletesen elfeledett Halász Imre, a régi, szabadelvű Magyarország nagyszerű újságírója, aki még találkozott Arany Jánossal, Arany Lászlónak pedig belső baráti körébe tartozott. Ő Arany családjáról írt. Babitsot egyetemi éve óta foglalkoztatta Arany János élete és életműve, több tanulmánykísérletét ismerjük, 1910-ben pedig nagy ívű, átgondolt elvi tanulmányt írt, melyben Arany jelentőségét Petőfiével egyensúlyozta. Ezt sokan idézték, és sokan vitatták már. Kettejük közül úgy állt határozottan Arany mellé, hogy tudatában volt az Ady-rajongók lebecsülő véleményének: Arany nem költő. Az 1917-es Nyugat-számban azonban egy furcsa-érdekes kísérletét mutatta be, amely azóta sem jelent meg újra, nem vette fel tanulmányköteteibe, a halála óta kiadott kötetekben sem szerepel, majd nyilván a kritikai kiadás megfelelő kötetében lesz helye. Babits egyetemi éveiben és pályája elején összevissza olvasott Wundttól Spenceren át James-ig mindenfélét, és egy pszichológiai alapú asszociáció-elméletre gondolt, amely már-már a „fantázia kvantitatív értékelését” jelentené. Ebben a kísérletében Arany életének egyetlen fél évét, 1877 második felét emelte ki, onnan is egyetlen verset, és szempontja szerint annak is csak első szakaszát elemezte, az *Epilógus* első soraiban kereste a képalkotás logikáját. Elvi szempontból jelentéktelenebb írás volt ez a korábbinál és jelentéktelenebb volt Ilgnotusénál is, mentes volt minden irányzatosságtól és irodalmi ideológiától.

Az Arany-pártiságnak szinte máig mindig van valami Ady-ellenes, modernségellenes stichje. Mintha, aki azt mondja, Arany, nem mondhatná ugyanolyan hangsúllyal azt, hogy Ady. Tulajdonképpen ez az egyik legkülönösebb ütközőpont a huszadik századi irodalmi kanonizálásokban, és ez valahogy máig húzódik. Pedig Ady világosan pártot állt. „Magyarul ketten tudunk igazán: Arany János meg én.” Gyulaiék, Gregussék még előtte voltak ennek. A 19. század utolsó harmadától kezdve az egyetemi katedra-irodalomtörténet a boldoggá avatottak költő-hármasságában gondolkodott. Gyulai Páltól Horváth Jánosig: Vörösmarty, Petőfi és Arany három pillérére építettek minden irodalmi érték-történetet. Ezt az értékhármasságot nem is lehetett józan ítélettel elvitatni, és lényegében a Nyugat írói, irodalmárai, kritikusai is elfogadták, legfeljebb kiegészítették, és a belső súlyelosztáson módosítottak. Változtak az értelmezések, de a helyezések maradtak a dobogón. A 19. századi irodalomtörténészek még kerültek minden lehetséges konfliktust Petőfi és Arany között, ezért megosztották a terepet. Petőfinek adományozták a lírát (hiába volt ott a világremekmű,

a János vitéz, vagy az Aranyénál jobb *Bolond Istók*), Aranyt a másik csúcsra, a verses epika csúcsára ültették, a balladát pedig rafinált meghatározással, hogy „tragédia dalban elbeszélve”, tehát végső soron mégiscsak elbeszélés, ugyancsak ide sorolták. Nemzedékek tanulták az iskolában, hogy Petőfi a legnagyobb lírai költő, Arany pedig a legnagyobb epikus. Vörösmarty mint ketjük nagy elődje szerepelt. Így hagyományozódott tovább a békés triász.

Aztán változások következtek. Móricz Zsigmond 1931-ben leszögezte ugyan, hogy az eposz kiment a divatból, helyére lépett a regény, ő hirtelen fordulattal mégis visszatért Arany első és azóta is senki által figyelmesen el nem olvasott elbeszélőkölteményéhez, *Az elveszett alkotmányhoz*, és remek tanulmányt írt róla. Csak bámulhatjuk ma is. Ilyen szakaszokat idézett belőle, igaz, kicsit pontatlanul:

*Csináltassunk börtönpalotákat.
Értitek ezt? Palotát a parasztnak, minthogy elorozá
Ökrötöket! No ezért illő adózni.
Én ugyan azt tartom, nemes ember vagy soha nem lop,
Vagy nagyon óvást lop: de a börtönt minden esetre
Van kikerülnie mód...
Hogyha pedig mégis börtönbe kerül valamelyik,
Hadd rohadjon el ott, mért volt olyan ostoba tolvaj.*

Egy évvel később, Arany halálának ötvenedik évfordulóján Kosztolányi már az *Őszikékről* írt „Mi (...) már mást látunk benne, mint apáink, öregapáink. Ők az elbeszélőt bámulták, az eposzköltőt. Hozzánk inkább az öregúr áll közel, aki az *Őszikék*-et írta, a valló, a korlátlanul kitérő; a hétköznapiak fölmagasztalója, aki észreveszi a körülötte lévő embereket és tárgyakat, a fájdalom mosolyát és görcsét, az elfojtott sikolyt és az utcalármát, az idegrendszerik bomlását; a kísértetes, a riadozó és ideges, a szem- és fülkápázatokat üldözöttje, a lelkiismeret költője, aki – Gyulai szavai szerint – »folyvást lelkiismeret-furdalásai között él«, az, aki megalkotta balladáit és lírai remekeit, a hősi eposzok mellé egy másik eposzt, egy mai lélek nem hősi, de annál megindítóbb eposzát.”

Ez az értékelés és emlékezés talán így folytatódott volna szép fokozatosan, de a század közepén jött egy új szemlélet (nem előzmények nélkül), és mindjárt teljhatalomra is jutott. Ez volt a Lukács–Révai-féle úgynevezett marxista értékrend. A hármas számot babonásan őrizték, de Petőfi mellé másik két személy nevét írták ki az éremtáblázatra, Adyt és József Attilát. Kimaradt Vörösmarty és kimaradt Arany János. Ez a kimaradás nem jelentette azt, hogy teljesen kihagyták volna őket a győztes csapatból, írtak róluk tanulmányokat, könyveket, még iskolai tanításuk óraszámja sem csökkent jelentősen. Csak mást tanítottak és másképpen. Akik akkor voltunk diákok, azért mi még hiánytalanul megtanultuk a memoriterek, s az idézeteket, az értelmiségi összetartozás bűvös jelszavait ma is fűjjük, hacsak agyunk növekvő mérszartalma nem vet akadályt.

Aztán, tudjuk a történetet, jött 1989, és elkövetkezett egy e világi hit és elképzelés nélküli korszak, amelyben persze nem kellett mindent előlről kezdeni, de lehetett volna. Mindent lehetett volna. Előbb azonban a „nem jó” érvénye-

sült. A lehetőségek bőség-zavarában előbb Petőfi esett ki, aztán Ady, úgy látszott, lejáratta őket a forradalom-ideológia, de tulajdonképpen Vörösmartyval és Arannyal sem tudott mit kezdeni az elmúlt negyedszázad. Már előbb, a 80-as években elkezdődött Aranynek egy korszerű újraértékelése Németh G. Béla műhelyében és egyetemi katedrája körül, aztán megjelent néhány kitűnő könyv, Arany tudós-prózáját elemző Dávidházi Péterre gondolok, vagy olyan áttekinthető, iránymutató pályaképre, mint Nyilasy Balázs kismonográfiája. De mégis, ahogy elérkezünk a legutóbbi évekig, van valami nyársatnyeltség a literátus értelmiségben a klasszikus irodalommal és különösen a klasszikus költészettel szemben. Még József Attila is inkább csak hivatkozás, mint jelenlét. Van valami félszégesség, valami nehezen magyarázható félelem a romantika korától, de egyáltalán félelem a szívtől, az érzelemtől. A szavak már felszabadultak, a nyelv készen állna, szegény Aranynál a kipontozott „f” (f...) még azt jelentette, fene. A nyelvi prűdéria mára már eltűnt, nincsenek tabuszavak, a szerelem materialitása is felszabadult. Legfőbb ideje, hogy megtörtént, de jött helyébe valami érzelmi prűdéria. És jött a szcientista ráció-furor. Mintha mindent racionalizálni kellene. A lírai verset is.

2017

Párhuzamosok találkozása – Havas Judit vallomása

2019. február 16.

Kedves Pál! Ady Endre halálának 100. évfordulóján a Centrál Kávéházban az Ady emlékestek sorozatban *Intés az Őrzőkhöz* címmel tartottam estet. Nagy vállalkozás volt ez részemről Latinovits Ady-interpretációi után, de olyan közel állnak hozzám Ady látomásai, változtatni, jobbítani akaró szándéka, hogy összeállításomban mind a róla szóló írói gondolatok, mind a versei a teljes élet igényével élő Költőt idézték meg. Kenyeres Zoltán professzor, aki az estemet bevezette, azt írta az est után: Judit, ez az Igazi ADY. Latinovits Zoltán hajdanában az Egyetemi Színpadon egy Radnóti-estet és egy Balassi-estet rendezett velünk, hajdani Balassi-szavalókörosókkal, s mindkettőben szerencsém volt szerepelni, instrukcióit meghallgatni... sőt még külön próbát is tartott velem, mert tudta, előadóművészeknek készülök, s a versek szeretete közös volt bennünk. Biztató szavait máig őrzöm a *Ködszurkálóba* írott dedikálásával együtt.

Tisztelettel és szeretettel küldöm *Ady – Latinovits* című írásomat.

Havas Judit

Ady Endre – Latinovits Zoltán

„Gondolatom az, hogy az előadóművészek magát a költőt kell megjátszania, vagyis az alkotás hosszú folyamatát kell olyan röviden összefoglalnia, mint maga a vers, a költőt kell életre keltenie úgy, ahogy ő a költőt a mű első eleményében, az alkotás küzdelmében elképzeli.” (Latinovits Zoltán)

Latinovits Zoltán nemcsak Ady Endre előadójaként volt kiváló – itt mégis leginkább Adyhoz való kötődését szeretném hangsúlyozni. Ennek persze hosszú a

sora. Mondott verset már az elemiben, később iskolai rendezvényeken, s ahogy ő fogalmazott: viharos élet-hajózásaiban, Debrecenben és persze még később is. Vallotta: *„A vers olyan emberi beszéd, ami a dallal, az ősi dallal rokon. Rokon avval a kimondhatatlannal, ami már-már titkos, sámáni mesterség. A vers az ember legtöményebb megnyilvánulása, leganyagtalanabb röpülése, legforróbb vallomása a létről.”*

1969 januárjában az Egyetemi Színpadon rendezett Ady-esten versmondásával megtörte a generációk hosszú sora óta megszokott ünnepélyes-magasztos előadói stílust az *Ifjú szivekben élek* előadásával. Szótagolásával, szünet-tartásával, szuggesztív jelenlétével magával ragadta a hallgatóságot. Első önálló estjét, amelynek gerincét Ady versei adták, 1969. március 3-án mutatta be az Egyetemi Színpadon. B. Nagy László kritikájában megjegyezte: *„Lehet [...], hogy Latinovits törvényszegő, tilos fogásokkal él; de a közönség magát a költőt látta a színpadon megelevenedni.”*

Latinovits úgy tartotta, hogy a költő *„az égi antennás ember, a legérzékenyebb ember a társadalomban, aki mindent fölérez”*. *„A poéta égi fogantatású, mégis emberformájú gyerek-ember. Olyan talán, mint mindnyájan voltunk, vagy inkább szeretnénk lenni. Játsszó ember, hívő ember, gyerek ember.”* A költő *„ritka kócsagfajta: olyan rebbenő, mint az égi pacsirta, olyan hegyentúlról szerkesztett, mint a rózsá-flamingó, olyan vándorkodó, mint a földtúró vakond.”* S ezeket az igazolásokat Ady Endre verseiben találta meg.

Ady verseiből, cikkeiből árad a harc, a lázadás a kor tunyasága, maradiságot sugalló szellemisége ellen. *„Azzal vádol a B. H. cikkecskeírója, hogy Máriát, Jézust, a szabadságot és a szegény nagyurakat bántom. Nem válaszolok rá csak ennyit: fiatalabb koromban írtam egy vezércikk-nekrológot, mely tüzesebb, magyarabb, szebb volt a B. H. akármelyik cikkénél. Rákosi Jenőnek szántam, de a cikket, egy szerencsés ötlettel, tűzbe dobtam: éljen Rákosi harminc esztendeig még, éljen engem jóval túl, hiszen elég bűnhődés az neki, hogy testében élvén, éreznie kell már régi halottságát. Utolsó eset, hogy a B. H.-val szóba állok, s tőlem akár a feje tetejére állhat: a fejének már nem árt meg.”* (Harc és gyűlölet, Világ 1913. december 30.)

S Latinovits? *„Kicsit unom, hogy mindig nekem van igazam, az emberről – arról maximálisan tudok.”* Összeférhetetlenek, „rendszerellenesnek” tartották egyéni véleménye, meg nem alkuvó életszemlélete, nehéz természete miatt. A *Ködszurkáló* megjelenése után nagy vihart kavart színházi körökben, a Pártközpontban s a lapokban. Támadták. Ki így, ki úgy: a könyv szakmailag jó, sőt nagyon jó, csak politikailag elhibázott, sőt káros. Volt, aki úgy védte: politikailag ártalmatlan, csak szakmailag dilettáns és lila. Voltak, akik dicsérték, voltak, akik fanyalogtak. Tény: tízezer példány órák alatt elfogyott a könyvesboltokban.

Latinovits mindenkinek a meggyőződése szerinti igazat mondta, ha néha kíméletlenül és túlzottan szigorúan is, de találóan és bátran. A pejoratív ítéletekkel ellentétben nem volt botrányhős, csupán tudatos, felelősségteljes művész. Örök idealista. *„Én a szakmámat szenvedélyesen szeretem és szenvedélyes ember is vagyok; különben nem szerethetném szenvedélyesen.”* Meggyőződésből lázadó ember, jobbító szándékú haragját megfogalmazva védi igazát; szeretet-színházat akar. *„[...] összeférhetetlen vagyok mindazokkal*

szemben, akik nem értenek a szakmájukhoz, mégis gyakorolják, sőt vezető helyen gyakorolják.”

Ahogy Ady is: „Újságot csináltam, vezércikkeket írtam, s nyilván elpusztulok vagy nagyon okos életbe kezdek, ha nem jön el értem valaki. [...] Tanítóim nem voltak, nem volt tanítókra szükségem, mert éltem, s mert nagyon éreztem az életet. Éreztem, akartam, teljes egészében, hatványán, ezért a nagy, féktelen életakarásért vizsgálnak ma fejcsóválva az orvosaim. Mindent el akartam mondani, ami ma élő magyar emberben támadhat, s ami ma élő embert hajt, mint szűj a gépkereket. Elmondhatom ma már: a mai magyarság, kultúr magyarság lelkiismeretének hiszem magam, ez a lelkiismeret pedig nem lehet mindig tiszta. Hogy mit csináltam, körülbelül tudom, s hogy mit lehetne még nekem csinálni – ha lehetne –, azt is. Egyelőre nem várom senkitől, hogy annak lásson, aki vagyok, s magam se szeretném, ha igaz értékeimért lennék ismert vagy híres Ady Endre. Egyelőre szeretnék az élettől még két-három-négy túrhető esztendő tiszta kizsárolni, s szeretném, ha aludni tudnék, egy-két olyan dolgot megírni, amit csak én írhatok meg.”

1974. december végén készült, s 1976 júniusában jelent meg Latinovits Ady-lemeze. Ekkorra versmondása érezhetően átalakult, és a sokak számára ijesztő, már-már kiabáló, érzelmekkel telített szavalás megváltozott. Szigorú és visszafogott a szerkesztői elv, de szenvedélyes, lenyűgöző az előadási mód. Mint hajdani Latinovits-tanítványnak reveláció volt számomra újra meghallgatni a remek összeállítást; az A oldal négy, a B oldal három egységből álló válogatását. Versek, cikkek, tanulmányrészletek váltják egymást. Különleges élmény Ady és Latinovits egymásra találását megtapasztalni. A költővel való azonosulás képességét így fogalmazta meg: „...a színésznek a költő szerepét kell eljátszania – hol Petőfiét, hol Adyét, hol Weöres Sándorét. Ahogy Illyés úrja: »az alkotás hosszú folyamatát kell összefűznie egy vers előadási idejére.«”

Önéletrajzi elemek megnyilvánulását is vélem a lemezen: Az *anyám* és *én* 1906-ban született verse mindjárt a második az A oldal összeállításában. A Gundel famíliából származó édesanyja, Gundel Katalin egész életében meghatározó személyiség volt fia számára. Latinovits szinte heroizálta őt. Ady is „idesnek” írta meg legbensőbb érzéseit, szándékait:

*Csak azért volt ő olyan szép,
Hogy ő engem megteremjen,
Hogy ő engem megfogadjon
S aztán jöjjön a pokol.*

*Bizarr kontyán ült az átok.
Ez az asszony csak azért jött,
Hogy szülje a legbizarabb,
A legszomorúbb fiút.*

A „Színészkirály” édesapjától, Latinovits Oszkártól, akire nagyon hasonlított, a nemesi vér büszkeségét és a hagyományokhoz fűződő szoros viszonyát örökölte. Tán nem véletlen az sem, hogy a B oldal első verseként a *Krisztus-kereszt az erdőn*, az apához való viszony megvallása szerepel. Latinovits hangján

a vers emlékidézőn, a szeretetvágy megnyilvánulásaként szólal meg, belefeledkezve az együtt röpülés boldogságába:

*Az apám még vidám legény volt,
Dalolt, hogyha keresztre nézett,
Én meg az apám fia voltam,
Ki unta a faragott képet
S dalolt, hogyha keresztre nézett.*

*Két nyakas, magyar kálvinista,
Miként az Idő, úgy röpiültünk,
Apa, fiú: egy Igen s egy Nem,
Egymás mellett dalolva ültünk
S miként az Idő, úgy röpiültünk.
(...)
S amit akkor elmulasztottam,
Megemelem kalapom mélyen.*

A Ruttkai Évával való találkozás az *Ugrani már soha* állapotából ragadta ki Latinovitsot – sikerekkel-kudarccokkal teli élet kezdődött a számára. Színházi előadások, filmek, tévéjátékok, rádióműsorok, s újra csak Ady. Mintha ez a művészi életében történt változás és az érzelmi átéltség egyszerre köszönne vissza a szerelmes versek előadásában. A *Héja-nász az avaron*, az *Őrizem a szemed* – mind egy-egy ima. Nincs bennük pátosz, csak a viaskodás gyötrelme s az együvé tartozás mély hite.

Latinovits Zoltán szövegválasztásában és interpretációiban mindvégig rendeltetésébe vetett hitét juttatta érvényre. Így tekintett általában is a művészemberekre, a művészet hivatására. Tudta, hogy általuk fogalmazódik meg és fejeződik ki az az erkölcs, amely nem elégszik meg a tökéletlennel, a talmival, a féllal. Adyhoz hasonlóan ő is az egészet akarta, a teljesség igényét. És figyelemztetett is erre:

*Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek.
Oly szomorú embernek lenni
S szörnyűek az állat-hős igék
S a csillag-szóró éjszakák
Ma sem engedik feledtetni
Az ember Szépbe-szótt hitét,
S akik még vagytok, őrzőn, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.*

A vers lemez-produkciója ezt az üzenetet finoman, felsorolósos, enyhe crescendóval kezdi, majd felerősödik a hang, hogy aztán visszahalkuljon egy

sokakat tanító bölcs tanításává – szinte lehelve mondja az utolsó gyönyörű sort: „*Őrzők: vigyázzatok a strázsán.*”

Összefoglalva a számvetést: Latinovits forradalmasította a magyar versmondást. Ascher Oszkár tárgyilagos, értelmező előadó volt. Palotai Erzsí finom, intellektuális, Jancsó Adrienne, Szentpál Mónika a magyar költészet apostolai. Latinovits egyesítette magában a színészt és a közvetítő előadót – vers- és szövegmondását a vers szövegszerű értelmezésén túl egy érzelmekkel is átjárt feszültség hatja át. Versmondását, ahogy ezt már korábban is érzékeltetni próbáltam, szuggesztív indulatok, belső tűz, az érzelmek és az értelem harmóniájából fakadó ábrázolás, egész munkásságát a kérlelhetetlen igényesség jellemezte. Hogy mennyire sikerült a költőkkel azonosulnia egy-egy vers előadási idejére, az is érezteti, hogy halála óta, az azóta eltelt több mint negyven év alatt Illyés Gyula, Szécsi Margit, Juhász Ferenc, Somlyó György, Kányádi Sándor és több más kortárs költő is verset írt róla. Ő maga mondta: „*Igazságomból nem engedtem soha, káros szenvedélyem a dohányzás, meg az, hogy tehetségtelen, ezért rosszakaratú emberekkel összeférhetetlen vagyok.*” A vers számára végtelen üzenet volt. Ahogy *Legkedvesebb verseim* címmel a Rádióban hangoztatta: „*Versről, a legkedvesebbekről kellene beszélnem, de lehet-e a csillagos égi mezőről a legkedvesebb csillagot kiválasztani, a tengerben a legszebb vízcsepről, a legszebb hullámról beszélni. Lehet-e választani a megfoghatatlanból, amit csak érzékeinkkel érzünk, rá lehet-e tapintani, belső érzéseink közt a legszebbre, a legkedvesebbre.*”

„Ady csókokból, vérből és imákból épített katedrálisa”

Csáji László Koppány levele

2019. február 19.

Kedves Pali! Felhívásod úgy kondult meg bennem, mint távolról hívó harang, hogy járuljak én is Ady csókokból, vérből és imákból épített katedrálisához. Az elmúlt hetekben zárandokként gondoltam újra, mit is mondhatnék Adyhoz fűződő személyes kötődésemről. Hatéves voltam, amikor megjelent édesapám nagy méretű szitanyomatokból álló Ady-mappája, a költő születésének centenáriumára (*Ifjú szívekben élek* címmel). Elképedve néztem az absztrakcióba hajló szürreális képeket és betűzni kezdtem a robusztus verseket. Gyakran látogatott hozzánk Nagy László, aki közreműködött a versekhez készült grafikák megjelenésében is, és elkezdett néhány verset felolvasni nekem. Botján lovagolva már korábban is játszottunk együtt a szavakkal, ízlelgettük őket, de azok gyermekversek voltak. Itt azonban Ady őserőtől lüktető lírája tárult fel előttem kései költőtársa tolmácsolásában. Ez volt az a pont, amikor Ady egyik költő-mesterem lett, ötvennyolc évvel halála után. Kérdezgettem róla a családban, mire nagymamám elmesélte, hogy a leánygimnáziumban, ahova járt, Ady tiltott irodalomnak számított: „*kicsaptak volna, ha megtudják, hogy párnámban – gondosan elrejtve – Ady-kötetet rejtegetek.*” Sok versét megtanultam már tizenévesként, és nem is sejtettem, hogy egykor az Ady család hagyatékában az örökösökkel rábukkanunk néhány fotóra, ahol a gyermek

Ady hintázik, vagy épp képeslapokra, amelyekben Párizsból ír haza. Sajnos a hagyatéka e részének sorsa máig rendezetlen. A gyermeki és kamaszraijongást azonban felváltotta bennem valami, ami egy – talán árnyaltabb vagy távolságtartóbb – Ady-kép. Egyszerre tudok elfordulni személyiségétől és leborulni a költőzseni előtt. Kétségtelen, hogy férfiúi habitusa, öntörvényű narcizmusa távol áll attól, amit őszintén tudnék tisztelni. Rá kellett azonban döbbernem, hogy akár részeg kitörésekben is meg lehet alkotni a legmélyebb személyes, egyetemes lírát, méghozzá finomkodó intellektus nélkül. Ez utóbbira más is utalt a lefélfá-sorozatban. Ady undorodott a farizeus hittől és a mozgalmároktól. Így aztán már életében, és még inkább a Horthy-korszak első éveiben megindult az (át)értékelésével kapcsolatos, szélsőséges indulatokat felkorbácsoló vita. (Ironikus megjegyzés: talán ez is elősegítette, hogy a kanonizáció során minden elhallgatására irányuló törekvés ellenére mindmáig a 20. századi, modern magyar líra pillérévé lássuk benne.) Halála nemhogy csitította volna a róla szóló vitákat, de a húszas években kísérlet történt arra, hogy kiírják őt a magyar irodalmi kánonból. Makkai Sándor erdélyi református püspök *Magyar fa sorsa – a vádlott Ady költészete* címmel expressis verbis védőbeszédet írt 1927-ben, mivel szerinte „a hivatalos irodalom és a nevelők, mint felperes, vádat emelnek Ady ellen, az ifjúság törvényszéke előtt”. A vádak pedig „gőgös nemzetköziség és hazafiatlanság, satnya érzékiség és erkölcstelenség, nagyképű homályosság és érthetlenség, beteg tagadása minden pozitív szellemi-erkölcsi értéknek” stb. (Bár első ránézésre megrökönyödhetünk a vádakon, Ady néhány kortárs újraértelmezési kísérleteinél néha kísérteties hasonlóságot fedezhetünk fel ezekkel.) Azonnal megjelent e védőbeszédre Szász Károly kritikája a Budapesti Hírlapban, amit a korabeli közvélemény-formálás jegyében ingyen osztogattak a református gimnáziumokban. Szász szerint „a XX. század eleji rothasztó szellemi áramlatot – mely az irodalomban a nemzeti iránytól való elszakadást s az erkölcsi érzék rettentő meglazulását eredményezte – bizonyára nem egyedül Ady támasztotta (...) de ezen áramlat erősítésén munkálkodók alkalmas médiumot találtak a testi bajok által meggyöngyített idegzetű, elernyedő akarató, roppant hiú Adyban arra, hogy ő a maga költészetét a bomlasztó miazmák termelésére fordítsa. Ady neve és poézisa így lett vörös zászlóvá egy lelkiismeretlen, léha, nemzetközi színezetű társaság kezében, s ezért nevezetik az irodalmi destrukció ma is adyzmus-nak. (...) Ady Endréről nevezett bálványimádás szellemi járvánnyá szélesedett, s egyre-másra terjed, megrontva sok olyan lelket is, akik igazán szebb és jobb sorsra lettek volna hivatva”. Nem juttatja eszünkbe Szász Károly kirohanása a Szókratész elleni vádakot, vagy épp a húszas évek végén már formálódó, a túlfűtött nemzeti érzelmek és sztereotip ellenségképgyártás nem sokkal később rémálomból valósággá váló eszméit? Vajon a költőknek valóban oly kínosan kell ügyelniük arra, hogy egyfajta aktuális PC-ségnek vagy erkölcsi normáknak megfeleljenek? E kérdés másik vetülete azonban az, hogy – már ha az előző kérdésnél a nem-re hajlanánk – vajon az irodalom lehet-e eszmeileg „független”, vagy az értékek tagadásával a „független elme” más értékek és irányok felé terel? Elgondolkodtató, hogy korunk művészetelméleti és politikai törésvonalai az Ady-recepcióban nagyon hasonló álláspontokat hívtak életre, mint abban az egészen más korszakban. Ady máig ifjú szívekben él. Amikor

fiam az irodalom-érettségire készült, és az írásbelijét lepontozták, mert a rövid ö-k és ü-k ékezeteit vonallal összehúzta, kiderült, csak akkor számíthat ötösre, ha a szóbelije maximális pontszámú lesz. Sajátos hangvételű irodalomórákat kezdtem neki tartani otthon, verseket hallgattunk, elemzésük során tárulkozott fel a szerzők életrajzának egy-egy eleme. Látszott rajta, hogy ami a gimnáziumi irodalomórakon nem sikerült, az érettségi előtti hajszában igen: megszerette a verseket. Végigvettem vele a tételeket, de Adynál úgy éreztem, hogy ő igazán fiam szívéig ér, falta a verseit, elmélyült életének részleteiben. Aztán a szóbelin Adyt húzta, és feleletét a vizsgáztató elnök így értékelte: ez egy egyházi gimnázium, itt talán nem illik Adyt szeretni, én sem kedveltem őt különösebben; de maga, fiatalember, olyan lelkes védőbeszédet mondott, úgy felcsigázta az érdeklődésemet, hogy ma egész este Adyt fogok olvasni. Felelete természetesen maximális pontot kapott. Mi okozza Ady aktualitását? Vannak mostanában, akik látnok- vagy akár „sámánlírát” látnak bele költészetébe, mások az individuumon átszűrt, teremtő valóság örök lázadó egyediségét. Minden olvasó és minden kor hozzáadja saját magát – és sokan meglátják magukat benne. Adyt nem lehet képletekbe rendezni – az alkotó elme és művészi empátia már csak ilyen: nem a valóságot akarja visszatükrözni, hanem saját univerzumot, valóságot teremt (Paul Klee nyomán), ezzel alakítva saját környezetét. Ady szeretetét és akár világokkal szembeforduló, jobbító akarása a bólogatók, provokátorok és a fanatizált tömegek bármely korában imponáló és vigasztaló lehet. Nem valami hasonló kiállítás és vállalás lenne az írók egyik fő feladata bármely korban? József Attila gyengédségre fogékony bölcséleti lírája, szívszorító szürreális kép gazdagsága például szembeállítható ugyan Ady szimbolizmusával, mégis mindkettőjük jól példázza a táborkba sorolhatatlan, a hatalmi önkénnyel szemben az emberi értékekért bármikor kiálló szabad gondolkodót. Ady költői képeinek, zeneiségének szuggesztív ereje száz év múltán is töretlen. Vizolygok attól a törekvéstől, hogy Ady valamely értékrend nevében elutasítható, megvádolható lenne – épp az ilyen ellenségképgyártás és sztereotip ítéletek sorolták időről időre hazánkat a hisztérikus polarizáltság állapotába. Sokszor próbálták és próbálják ma is Adyt politikai táborok szerint besorolni, egyes politikai, művészeti irányzatok kisajátítani, át- meg átértelmezni, saját képükre formálni, ő azonban még halála után is ellenállt a besorozásnak. Ez pedig az igazi zsenik ismérve és privilégiuma: autonóm egyénisége, lírai érzékenysége a táborok és irányzatok változó csillagzatai mellett máig a zeniten áll, és minden bizonynyal – míg a magyar irodalomról megemlékeznek – ott is marad. Béke legyen ezzel a sors és saját személyisége által is olyannyira meggyötört költő-elődünkkel!

Barátsággal ölel:

Csáji László Koppány

Baranyi Ferenc harcos üdvözlete

2019. április 5.

Kedves Gyuri! Ez sikeredett. Három flekk, nem tudom, átmegy-e rendesen, kérek, jelezz vissza, ha megkapod.

Harcos üdvözlét:

San Francisco

Eseteim Adyval

Annak idején UNESCO-ösztöndíjjal egy szemeszternyi ideig a poitiers-i egyetem bölcsészkarát látogattam francia földön. Az első napokban ottani diáktársaim őszinte érdeklődéssel faggattak, hogy honnan is jöttem voltaképpen? Hol a szűkebb pátriám? Nem kezdtem magyar helységneveket sorolni, Pilis, Nyáregyháza, Cegléd nem sokat mondott volna nekik, ezért kurta volt a válaszom: à la contrée du Danube. A Dunatájon. Erre az egyik lány – ha jól emlékszem, Lydie volt a neve – halkan recitálni kezdett:

*La contrée du Danube est un triste endroit,
pilori des demi-hommes et des demi-nations,
les ailes y sont coupées –
et mortuaires le soirées.*

Miket beszél ez? – meredtem rá. A Dunatáj szomorú hely, félemberek és fél nemzetek pellengérje, ahol le vannak vágva a szárnyak és halottiak az esték.

Hamar rájöttem, hogy Lydie Ady-verset idéz. A *Duna vallomásának* egyik strófáját:

*A Duna-táj bús villámhárító.
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasak az esték.*

Nem tudom, honnan került a kezébe az a – talán 1930-ban kiadott – vékony füzetecske, amely Ady Endrének 27 franciára fordított versét tartalmazza. Meglehet, Győry Jánostól, a francia középkor nemzetközi hírű kutatójától kapta, aki épp Poitiers-ben vendégprofesszorkodott. Mindenesetre a gyenge fordításon is átsütött Ady zsenialitása – és feleslegessé tett mindenfajta előadást a hazámról. Mert Ady elmondta a lényegét. A tónusát. Cisz-moll – mormoltam. Cisz-moll a magyar sors hangneme.

*Kis rózse-dalok dallamát
milyen halálvágy intonálja,
ha kún legényt a nagyvilágba
gyalog bocsát a Hortobágy?*

Én nem tudom, de mindenütt,

*ahol nyár tombol idegenben,
az ősz utolér mindig engem
s olyat súg, ami szíven üt.*

*Fejem halotti-koszorús –
magyar költőnek sorsa már ez.
Olyan az őszünk, mint a mágnes:
fénylőbb nyaraktól visszahúz.*

*

Knokke-Le Zoute tengerparti kisváros Belgiumban. Nemzetközi költőtalálkozót rendeztek ott 1970-ben. A Magyar Írók Szövetsége Kalász Mártont, Somlyó Györgyöt és e sorok íróját jelölte résztvevőnek. Örültünk, hogy ránk esett a választás, nem is annyira az „irodalmi emberek falkája” (Wodehouse) vonzott, mint inkább az Atlanti-óceán, amelynek hús hullámaiban megmártózni reménykedhettünk. Lángolt ugyanis a nyárvég.

Minden jól alakult. Egy tengerparti szállodába kvartélyoztak be bennünket. Engem ez a tény arra inspirált, hogy a konferencia napjait inkább a vízben töltsöm, nem pedig az ülésteremben. Néha azért elzarándokoltam a rendezvény színhelyére is, persze korántsem a programok érdekeltek, hanem az a szőke lány, aki a recepción tevékenykedett. Már az első napon, a regisztráláskor szemezni kezdtem vele – és ő felbátorított tekintetének válaszosolyával. Szót nemigen váltottunk, izgalmasabb volt a szemek dialógusa.

Egyik este kiálltam szállodai szobám erkélyére. Balzsamos szellő simogatót a tenger felől, távol fárosz világolt, úgy éreztem, egyedül vagyok a tengerrel. Annyira adekvát volt a szituáció, hogy önkéntelenül „rázendítettem” Ady versére: *Tengerpart, alkony, kis hotel-szoba* – majd ráébredve, hogy részben vallonok lakta területen vagyok, újratekinttem a verset, csak immáron franciául, Anne-Marie de Backer fordításában: *Chambre d'hôtel et le soir et la plage...* Amikor odaértem, hogy *Ma douce, viens, tout en bas la mer chante (Jőjj, édesem, lent a tenger dalol)*, az alattam lévő erkélyről egy női hang, amely balzsamosabb volt, mint a tengeri fuvallat, a következő mondatot lebbentette a fülembe: *Voulez-vous que j'aille Vous voir?* Akarja, hogy meglátogassam?

A recepciós lány volt. Nem tudtam, hogy a lenti szobában ő lakik. Ő is a tengert nézte az erkélyről.

*Virágot nem a pamlagon hagyott,
hanem a számon. Máig őrzöm ott.*

*Minden csókban, mit adtam azután,
ott virít ő is: a kis belga lány.*

*Hatalmam nincs az emlékeimen.
Dalol a múlt – s hallgatja a jelen.*

*

Taszigálnák az utóbbi időben a piedesztálról. Nincs erre szükség. Ő maga lép le onnan megelevenedve. Közénk vegyül és tovább vívja forradalmait. Újra érvényessé vált, évszázados sorokkal. Már nem csupán eszményképeim egyike, hanem velem küzdő pályatársam. Mai költő.

*Kortársunk lettél, Dózsa unokája,
népedért síró, bocskoros nemes, te
lázongó kálvinista, ki az Istent
bajtársának érezte, nem urának.
Kortársunk vagy, mert régi verssorokkal
a perc ma támadt emberkéit épp úgy
idegesítet, mint sok év előtt a
vén huncutokat, gonosz ostobákat.
És lásd, az öreg Kúnnék százezerszám
készülnek halni újra, mert a gyógyszer
– mely életükhöz hozzátenne néhány
hónapot még – nem tudják megfizetni.
Újpesten, elcsapott legények vackán
megint a nyomor álmodik s a disznó-
fejű Nagyúrral nincs, aki kiálljon,
mert már a böllérekést is rozsdá marja.
Korcsok, cifrázkodók és félig élő
magyarkodók ítélkeznek fölötted,
kitépnének a földből, mint a dudvát,
hiába vagy millió gyökerű.
Néped megint minden igának barma,
mert harcot végig – tudjuk – sose harcolt,
verőt játszik a vertnek született most,
s közben fejét, jussát, szívét kobozzák,
őrzői rég cserben hagyták a strázsán
a hitet, mit az ember Szépbe-szótt itt.*

*És Komp-ország – szennyes hullámot szántván –
a semmitől a semmihez verődik.*

Mezey Katalin: Ady Endre versei – ma és mindörökké

2019. április 15.

Kedves Pali, küldöm az Ady-írást, elkészültem végre. Bízom benne, hogy megfelel.

Ady Endre költészete kamasz- és ifjúkorom meghatározó élménye volt, ezt megmásítani senki nem tudja, én sem. Nem is akarom. Annak ellenére, hogy már verseit megelőzően elért hozzám a rossz híre: már általános iskola felső tagozatában „beszélték” osztálytársaim, hogy vérbajos volt (Mi az a vérbaj? – kérdeztük riadtan), és hogy szerelmi élete erkölcsi szempontból – enyhén szólva – kikezdehető volt. Az is hírelt, hogy sokat ivott. A magyarórákon aztán megtanultuk róla, hogy bátor volt, mert versekben gyalázta, bolondnak, „rongy”-nak titulálta Tisza Istvánt, az akkori miniszterelnököt. Ebből mégsem az következett számomra, hogy Ady valóban bátor lehetett, hiszen a proletárdiktatúra évtizedeiben egy gyerek számára is egyértelmű volt, hogy ha egy miniszterelnököt a saját országában nyilvánosan gyalázní lehet, akkor az a miniszterelnök nem érdemel gyalázását. Az ötvenes-hatvanas évek jelenében még a legszűkebb baráti körben sem volt ajánlott akár csak egy viccet is elsűtni valamely politikai vezetőről, nemhogy újságcikkben, versben nyilvánosan szidalmazhatta volna őket bárki is. Ady Endre tehát egy szabadabb, úgy is mondhatjuk, hogy egy békebeli, polgári társadalomban élt adott jogaival, amikor beállt Tisza politikai ellenfeleinek kórusába és nyíltan szidalmazta. Szidták őt vetélytársai épp eleget a legkülönbözőbb ürügyekkel – valójában pont államférfiúi rátermettsége és a magyar állami szuverenitást prioritásként kezelő politikája miatt – a magyar országgyűlésben, a bécsi udvarban éppúgy, mint Európa-szerte. Az erős ellenfél rossz ellenfél, azt mindig és mindenért szidni kell. Magyarországnak az Osztrák–Magyar Monarchián belül és kívül sok ellendrukkere volt akkoriban is, akiknek nagyon fáj a foguk erre a központi fekvésű, kellemes és gazdag országra, és akik akkor épp a sajtó könnyűtüzérsége segítségével készítették elő azt, amit a világpolitika nagyágyúi a 1918–20-as években megvalósítottak: az ország szétdarabolását és felosztását az ún. kisantant államok között. Hogy ez nem Ady Endrének volt köszönhető, még ha akarva-akaratlan ő is toltá ennek a politikai erőnek a szekerét, az biztos. Tisza ellenfelei sikerrel vonták be őt is, és sok más fiatal újságíró, író, művészt is a progresszió zászlaját lobogtató politikai kampányaikba. Az igazi profik a legkisebb nyereséget is értékelik. Márpedig Ady mellettük való megszólalásai erkölcsi nyereséget jelentettek ennek a gátlástalan politikai csoportosulásnak. Miközben pártos írásai Ady hírnevét is növelték, kelendőbbé tették a verseit is. Látszólag tehát mindenki jól járt. A hírnév mókuskerekéből pedig idővel egyre nehezebb kitörni.

Politizálni nem bűn. Politikai balfogásokat elkövetni sem példa nélkül való (elég, ha Petőfi Sándor olyan kiszólásaira utalok, mint hogy: „Akasszátok fel a királyokat”. Naplójából azt is tudjuk, hogy a francia forradalom története volt az „imakönyve” stb.)

De Ady zseniális versei is tények, nem csak politikai tévedései és megalkuvásai. Karaktere sok ellentmondást foglalt magában. „Nyakas magyar kálvinis-

taként” egyébként hogyan emelhetne volna meg kalapját mélyen a Krisztus-kereszt előtt – akár csak gondolatban is –, így vágyva jóvátenni azt, amit húsz évvel korábban elmulasztott (*Krisztus kereszt az erdőn*)? És hogyan írhatta volna meg az egyik legszebb Szűz Máriát köszöntő verset: „...most hirtelen csak Tégedet keres / Egy szüzetlen és bűnös kálvinista.” És: „Áldassál, hogy ma találkoztam véled.” (*A pócsi Mária*)

Azt hiszem, Ady Endre versei az idők során több idegenbe szakadt hazánkiát tartottak meg magyarnak, mint összes többi költőnk művei együttvéve. Évtizedek óta tapasztalom, hogy ha valamely rokonom vagy ismerősöm hosszabb ideig külföldön él, egyszer csak Ady-verseskönyvet kér tőlem karácsonyra, és találkozásunkkor fejből idézi Ady sorait.

Talán azért, mert Ady ma is „kortárs”, ő is abban a korban élt, amelyben mi is, ma is élünk: a saját elhatározásukból vagy kényszerűen városba özönlött vidéki emberek modernitásában. Ő is egy természetközeli, ősi, paraszti világrendből lépett át a világváros közegébe, ahol a profit többet ér, mint az élet, és amelyben mindennapi dolog az érdekek és élvezetek kedvéért felrúgni a legfőbb erkölcsi törvényeket is. Amelyben az erőszakot és a színpadi reflektorfényt minden szelíd bölcsességnél és minden napfénynél többre becsülik. Abban a világban élt, amely azóta sem győzi egyszerre imádni és utálni önmagát, és nem győz eleget vágyakozni arra, amit nagy erővel és leleménnyel pusztít el maga körül.

Maradjunk ennyiben és olvassunk Ady verseket (is). Ma és mindörökké.

Párizs visszaköszön

Képes glosszák Érmindszentről és Párizsról – Móser Zoltán és Suhai Pál levélváltása

2019. január 11.

Zolikám, hallom Szondi Gyuritól, hogy nagy öröömre képeket küldesz a Levélfára. Ha ezt (az örömet) fokozni akarsz, akkor (elvégre íróember is vagy, méghozzá nem is akármilyen) – akkor fotóid mellé küldhetnél némi kis szöveget-szövegeket is (Ady-viszonyodról, a képekről, bármit, ami ezekkel kapcsolatban eszedbe jut). Ide, a címemre kérem. Köszönettel és barátsággal: Pali

2019. január 11.

Kedves Pali! Hirtelen felismerés volt, pedig csak irodalomtörténeti adat: Ady a magyar fővárost átugorva Párizsban előbb lakott, mint Budapesten. Közben volt diák Zilahon, jogi hallgató Debrecenben, újságíró Nagyváradon, de én úgy képzelem el – valóban és jelképesen –, hogy abból a faluból indult el, amelynek 1977 előtt sem volt köves útja. Ezért a képen látható földes, sáros út és a palló is, jelképes. Mint a népdalban, mint a szűk ösvény, vagy a tű foka a Bibliában. Ennek révén is illik Adyhoz, aki – ahogy írja – egyszerre volt falusi és európai. A rövid önéletrajza mellé készítettem ezt az összeállítást, ezeket az összetartozó páros képeket küldöm most baráti üdvözléssel:

Móser Zoltán

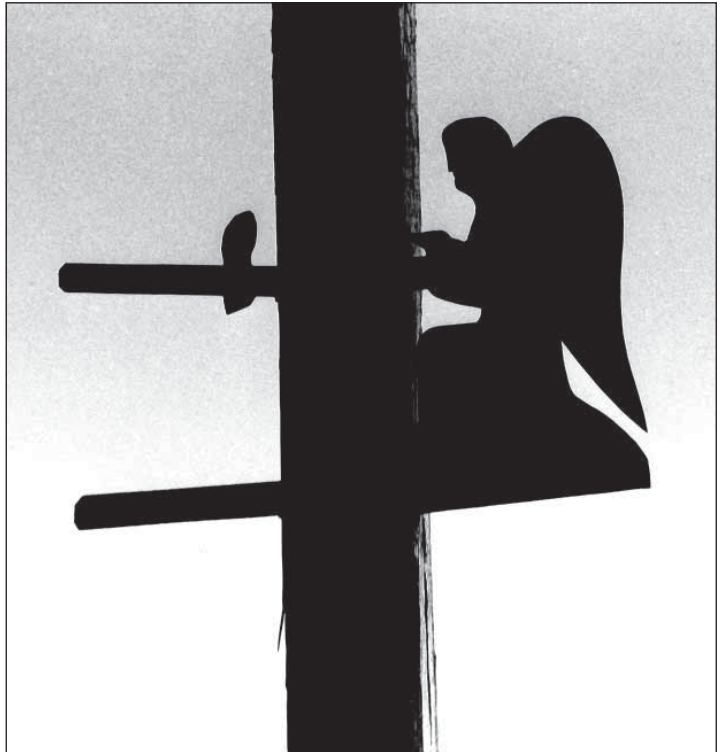
Ady Endre: ÖNÉLETRAJZ (részlet)*

Geográfia szerint a Szilágyságból jöttem, a régi Partiumból, tehát se nem Erdélyből, se nem Magyarországból. Családilag szintén se fentről, se lentről, küszködő, nemzetes, kisúri famíliából, mely ezer éven át csak éppen hogy élt. Valamikor, régi írások szerint, jeles és gazdag família voltunk, de már a XV-ik században hétszilvafások. Egy sok lóerejű gőg a lelkünkben jelzi ma már csupán azt, hogy több ügyességgel ma mi is dinaszták lehetnénk. Anyai részről csupa pap, diákos, poétás ember az őszám, a protestantizmus óta kálvinisták. Anyai nagyapám pap volt abban a faluban, ahol születtem, Érmindszenten, az apám a belső Szilágyságból került ide az anyámhoz. Én, amin már doktorom, a tudós Konried fölöttébb csodálkozik, csak harmincegy éves múltam, holott vérem, testem, idegeim veszélyesen aggok. Bolond érzékenységet, hamar jelentkezőt, hoztam magammal, hamar értettem, szerettem és szenvedtem. Gyermekkoromban a mesék ígéztek meg, a verseket nem kedveltem, s a zsolnárokat könyv nélkül nehezen tanultam meg. De azért verset már írtam akkor, amikor még a nagy betűket nem ismertem: Lajos öcsém egy sárbaeséséről rövid, de pompás gúnyú balladát. Első verses könyvem Kisfaludy Sándor Regéjke volt, egy fatális nagynéném adta névnapi ajándéku nyolcéves koromban. Ezt szerettem, de Himfyt nagy diák koromban se tudtam megszeretni, s Goethe Tassója s Vajda János hódítottak meg a versnek később. Később: tizenhét éves koromban, amikor már, mint önképzőköri rendkívüli tag sok verssel bélyegeztem meg a nevemet. Nyomtatásban 1896-ban jelent meg az első versem, a zilahi „Szilággy”-lapban, hazafias vers, Kossuth-vers. De 1890–91-ben már Nagykárolyban, a piaristák gimnáziumában írott lapot gyártottam néhányad-magammal. Okvetlenül más lelkű ember volnék különben, ha már falun ki nem cseréltetik velem a kálvinista iskolát a katolikussal. S ha a katolikus szerzetes-gimnázium után ismét rám nem borul egy ellenkező világ a zilahi református kollégiumban. Jeles diák voltam, eminens, sőt első eminens, szomorú családi emlékek, dolgok tartottak féken. De panaszok így is voltak reám, s mikor mint debreceni jogász beálltam egy újság redakciójába, szegény mártír-anyámon kívül mindenki elmondta az elvégeztetettet. Debrecenből, ahol nem igen akarták látni bennem még a Csokonai legpicinyebb öccsét sem, s ahol első verses könyvem megjelent, Nagyváradra mentem újságírónak. Ez a nyugtalan, zsidós, intelligens város sok mindent átformált bennem, amit a falu, Nagykároly, Zilah és Debrecen, tehát a falu, formált meg. De viszont valami dacos cinizmus görcsölte le itt az újjaimat: azért nem érdemes írni, hogy az emberből Kiss József legyen. Újságot csináltam, vezércikkeket írtam, s nyilván elpusztulok vagy nagyon okos életbe kezdek, ha nem jön el értem valaki. Asszony volt, egy hozzájutott versem küldte, megfogta a kezemet, s meg se állt velem Párizsig.

* In: Nyugat 1909. június 1.

JELEK

HAZA A MAGASBAN

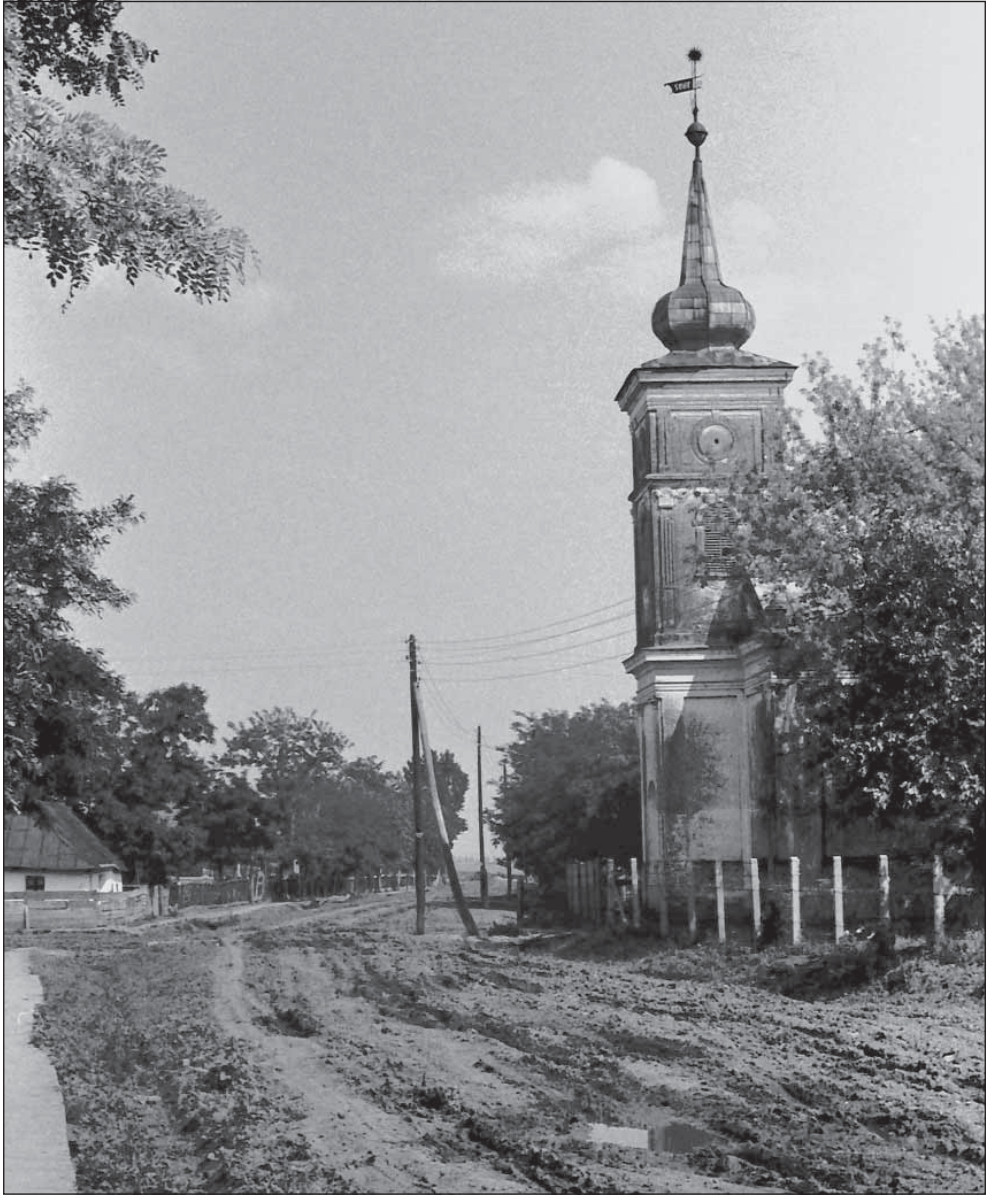

ÚTON PÁRIZSBA

TORNYOK

„...ÉN IDE ÜNNEPRE JÖVÖK”

HIDAK

VALAHOL,
EURÓPÁBAN

Búcsúlevél

Suhai Pál Móser Zoltánnak és az Olvasónak

Kedves Zolikám! Tartozom egy vallomással. S akinek mindeddig „játszotunk”, de akinek eddig „csak” a befogadó szerepe jutott: az Olvasónak. Illő, hogy végül az ő neve is fölkerüljön a címzettek listájára, s aktív résztvevőként ő is bevonassék kerekasztal-eszmecesterénkbe. „Kerekasztal”, mert mellette helyet fogva, fizikailag legalábbis, nem lehetséges jobb és bal – legföljebb a róla is szóló, elfogulatlan, sanda célzásoktól mentes, minden asztal alattit kizáró, úriemberekhez méltó (az értelmiségi lét és párbeszéd színvonalára kötelező) diskurzus. (Asztal, amely köré az egyébként szemben állók is ülnek, ülhetnek.) A példa kedvéért is, hogy ilyesmi minden ellenkező híresztelés dacára mégiscsak lehetséges. Hogy az egyes megszólalások valóban megfelelték-e az imént hivatkozott magas elvárásoknak, az Olvasó tiszte eldönteni. (Majd magában válaszol – az Ady Endre örökségéről öröndetesen kibontakozott főnti párbeszédet nyilván eddig is így követte. De most már e meghívó címzettjeként, a diskurzusban való részvétel személyes érdekeltségével is.) Neked pedig, Zolikám, elárulhatom, hogy e sokszereplős levelezés lezárásának szánt, s végül ideiktatott intarziás „Ady”-vers megszületésében, legalábbis egyik versszakában küldeményednek fontos szerep jutott. „Párizs visszaköszön.” Most és végül e levelezés kezdeményezője is (visszaköszön). S ha már költőről szólván, illő, illő ez is, hogy költeménnyel. Fogadjátok szeretettel!

Ady háza

*Ady háza börtöncella,
börtönablak az ege.
Azon át néz a világba:
alkonyodik, virrad-e?*

*De csak a tél hava, jege
s a Dunatáj-kaloda.
Fél-emberek, fél-nemzetek
között viszi a lova.*

*Viszi s hozza. Hozza ő is,
sírkerteket aki lép,
hozza Szépbe-szótt hitével
sorsát, kormos, nagy szivét.*

*Hozza, bárha tetvek másznak
szappanozott bőrön át:
borbély-módra nyírják-vágják,
fésülgetik a haját.*

*Négy-öt magyar szólongatja:
bujdosó mind, mostoha,
mint akinek ez a dolga.
„Édes hazám, most hova?”*

*Érmindszentnek most hogy Párizs
köszön vissza, onnan ő,
s a Doberdón hulltak árnya
Voronyezsnél jön elő.*

*Száz esztendő múlt azóta:
évszázadnyi láрма, csend.
Száz esztendő Duna-árja
hömpölygeti a jelent.*

*Száz esztendő... megbámulják...
hát ti miért nézitek?
Szava vessző: susogását,
suhogását érzitek?*

Suhai Pál

Száz éve, 1919. január 27-én hunyt el Ady Endre. Halálának centenáriuma alkalmából rovatunk levélesszé-sorozatát indított, levélváltást, melynek egyes darabjai eddig két folytatásban jelentek meg. Most, hogy a küldemények harmadik csoportja is beérkezett, valamennyit egyben – egy sokféle futó, sokféle ággal-boggal rendelkező, mégis csak egy diskurzus részeként – bocsátjuk az érdeklődők rendelkezésére.

A szerkesztőség

Cédrus Művészeti Alapítvány
1136 Budapest, Pannónia u. 6.
Telefon: (1) 247-6657
Mobil: (30) 511-3762
E-mail: szongy@gmail.com
Honlap: www.naputonline.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978-615-81268-2-3